مجلة مركز بابل للدراسات الإنسانية ٢٠٢٦ المجلد ١٦/ العدد ٨

اوضاع التعليم في رواندز (١٩٥٨-١٩٧٥)

م. سيران صالح إسماعيل
قسم التاريخ، كلية الاداب، جامعة صلاح الدين-اربيل، اقليم كوردستان، العراق.
sairan.ismael@su.edu.krd
م.م. سنور صباح صديق
قسم التاريخ، كلية الاداب، جامعة صلاح الدين-اربيل، اقليم كوردستان، العراق.
snur.sediq@su.edu.krd

الكلمات المفتاحية: راوندوز، التعليم، الطالب، المعلم

كيفية اقتباس البحث

إسماعيل , سيران صالح , سنور صباح صديق, منهج التعليم في راوندوز (١٩٥٨-١٩٧٥),مجلة مركز بابل للدراسات الانسانية، آب ٢٠٢٦, المجلد:١٦ ,العدد:٨ .

هذا البحث من نوع الوصول المفتوح مرخص بموجب رخصة المشاع الإبداعي لحقوق التأليف والنشر (Creative Commons Attribution) تتيح فقط للآخرين تحميل البحث ومشاركته مع الآخرين بشرط نَسب العمل الأصلي للمؤلف، ودون القيام بأي تعديل أو استخدامه لأغراض تجارية.

Registered مسجلة في
ROAD

Indexed مفهرسة في
IASJ

The state of education in Rwandz (1958-1975)

Sairan Saleh Ismail
Department of History, College of Arts, Salahaddin University-Erbil, Kurdistan Region, Iraq.
sairan.ismael@su.edu.krd
Snur Sabah Sediq
Department of History, College of Arts, Salahaddin University-Erbil, Kurdistan Region, Iraq.
snur.sediq@su.edu.krd

Keywords : Rawanduz, Education, Student, Teacher.

How To Cite This Article

Ismail , Sairan Saleh , Snur Sabah Sediq ,The Educational System in Rawanduz (1958–1975(,Journal Of Babylon Center For Humanities Studies, August 2026,Volume:16, Issue 8.

This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.

Abstract

The Education System in Rwandoz (1958–1975)remained significant through both religious and formal education, contributing to the graduation of many religious scholars (mullahs) and intellectuals. The July 14 Revolution of 1958 brought important educational reforms, including the adoption of Kurdish as the language of instruction in Kurdish areas, the appointment of teachers, and the establishment of new schools.

However, the Kurdish Revolution and the subsequent conflict had a major impact on education in Rawanduz and surrounding areas. The educational process experienced periods of progress and decline. Many teachers were arrested or removed from their positions, while some students joined the Peshmerga forces and were unable to complete their studies. Despite these challenges, formal education continued, whereas the religious schools (Hujra schools) were closed following the death of Abdul Karim Afandi.

The study consists of an introduction, a summary, three chapters, and a bibliography:

- **Chapter One** examines religious education in Rawanduz, its stages, the mullahs who obtained religious certification, and the lives of religious students.
- **Chapter Two** focuses on formal education between 1958 and 1969, discussing the impact of the July 14 Revolution, the Kurdish-language education law, the establishment of the General Directorate of Kurdish Education, teachers' conferences in Shaqlawa, and the effects of the February 8, 1963 coup. It also analyzes official statistics on students, teachers, and schools in Rawanduz.
- **Chapter Three** examines formal education between 1970 and 1975, highlighting the impact of the March 11, 1970 Agreement, the reopening and rehabilitation of schools, teacher appointments, and literacy campaigns. The war of 1974–1975 and the evacuation of Rawanduz disrupted education, although some students continued studying in caves, while others who moved to Iran pursued their education there, though their years of study were not recognized after their return.

الملخص:

تتمثل أهميته من خلال التعليم الديني والتعليم النظامي، وأسهم في تخريج عدد من رجال الدين (الملا) والمثقفين. في راوندوز. وقد أدى قيام ثورة ١٤ تموز ١٩٥٨ إلى نوع من النهضة في معظم جوانب الحياة، ولا سيما في مجال التربية والتعليم. ومن بين تلك التطورات اعتماد اللغة الكردية لغة للتدريس في المناطق الكردية، وتعيين عدد من المعلمين وافتتاح مدارس جديدة.

إلا أن اندلاع الثورة الكردية وبدء الحرب أثرا بشكل كبير في العملية التعليمية في راوندوز والمناطق المحيطة بها، حيث شهدت هذه العملية فترات من التقدم والتراجع. وقد تعرض معلمو راوندوز للاعتقال والإبعاد عن مهنة التعليم طوال تلك المدة، كما واجه الطلبة الظروف نفسها، إذ انضم عدد منهم إلى قوات البيشمركة، ولم يتمكن بعضهم من إكمال دراستهم. وعلى الرغم من هذه الظروف، استمرت عملية التعليم النظامي، في حين أغلقت مدارس الحُجرات الدينية في راوندوز بعد وفاة عبد الكريم أفندي.

تتكون هذه الدراسة من مقدمة وملخص وثلاثة مباحث وقائمة للمصادر:

المبحث الاول: لخصص للتعليم الديني في راوندوز، حيث تناول مراحل التعليم الديني، مع الإشارة إلى عدد من الملاّيين الذين حصلوا على إجازة الملاّية، كما سلط الضوء على حياة الفقهاء (الطلبة الدينيين) في راوندوز.

المبحث الثاني :خُصص للتعليم الرسمي في راوندوز بين عامي (١٩٥٨-١٩٦٩). وتم فيه تحليل تأثير ثورة ١٤ تموز ١٩٥٨ على العملية التعليمية، والإشارة إلى صدور قانون التعليم باللغة الكردية، وتأسيس المديرية العامة للتعليم الكردي، وعقد مؤتمرين للمعلمين في شقلاوة. وبسبب عدم تنفيذ الحكومة لوعودها، بدأ معلمو كردستان نشاطهم النضالي السري. كما تناول

المبحث تأثير انقلاب ٨ شباط ١٩٦٣ على التعليم، مع الاعتماد على الإحصاءات الرسمية لبيان ومقارنة أعداد الطلبة والمعلمين والمدارس في قضاء راوندوز خلال تلك الفترة.
المبحث الثالث :خُصص للتعليم الرسمي في راوندوز بين عامي (١٩٧٠-١٩٧٥). وتناول أثر اتفاقية ١١ آذار ١٩٧٠ على العملية التعليمية، كما تطرق إلى إعادة افتتاح المدارس وتأهيلها، وتعيين المعلمين، والجهود المبذولة لمحو الأمية. غير أن اندلاع الحرب خلال عامي (١٩٧٤-١٩٧٥) وإخلاء راوندوز أدى إلى توقف العملية التعليمية فيها. وخلال تلك المدة، واصل بعض الطلبة دراستهم داخل الكهوف، كما استمر الطلبة الذين نزحوا إلى إيران في تعليمهم، إلا أن سنوات دراستهم هناك لم تُحتسب لهم بعد عودتهم.

ڕەوشی خوێندن لە ڕواندز (١٩٥٨-١٩٧٥)

م. سيران صالح إسماعيل
بەشی مێژوو، کۆلێژی ئاداب، زانکۆی سەلاحەدین-هەولێر، هەرێمی کوردستان،
عێراق.sairan.ismael@su.edu.krd
م.م. سنور صباح صديق
بەشی مێژوو، کۆلێژی ئاداب، زانکۆی سەلاحەدین-هەولێر، هەرێمی کوردستان،
عێراق.snur.sediq@su.edu.krd

پوختە:

ڕەوشی خوێندن لە ڕواندز ساڵانی١٩٥٨-١٩٧٥ بە خوێندنی ئایینی و فەرمیەوە گرنگی خۆی هەبووە، کە بووە هۆی پێگەیاندنی ژمارەیەك لە پیاوانی ئاینی(مەلا) و ڕۆشنبیر لە ڕواندز، هەڵگیرسانی شۆڕشی ١٤ی تەمموزی١٩٥٨ جۆرێك لە بوژانەوەی لە زۆربەی لایەنەکانی ژیاری هاتەکایەوە بەتایبەتی لایەنی پەروەردە و فێرکردن، لەوانە خوێندن لە ناوچە کوردیەکان کرا بە زمانی کوردی و ژمارەیەك مامۆستا دامەزران و قوتابخانەی نوێ کرایەوە، بەڵام بەهۆی هەڵگیرساندنی شۆڕشی کوردی و دەستپێکردنی شەڕ کاریگەری زۆری لەسەر پرۆسەی خوێندن کردووە لە ڕواندز و ناوچەکانی دەوروبەری، ئەم پرۆسە بەردەوام لە هەڵکشان و داکشان بووە، مامۆستایانی ڕواندز توشی گیران و دوورخستنەوە بوون لە پیشەی مامۆستایەتی بە درێژایی ئەو ماوەیە، تەنانەت قوتابیانیش توشی هەمان باردودۆخ بوونەوە، چونکە ژمارەیەك قوتابی پەیوەندییان بە هێزی پێشمەرگە کردووە و بەشێکیان خوێندیان تەواو نەکردووە، سەرەڕای ئەم بارودۆخە پرۆسەی خوێندنی فەرمی بەردەوام بووە، بەڵام خوێندنی حوجرەکان لە ڕواندز لە دوای مردنی عەبدولکەریم ئەفەندی داخراوە.

ئەم توێژینەوە لە پێشەکی و پوختە و سێ باس و لیستی سەرچاوە پێکهاتووە: باسی یەکەم: تەرخانکراوە بۆ خوێندنی ئایینی لە ڕەواندز. لەم تەوەرەدا باس لە قۆناغەکانی خوێندنی ئایینی کراوە و ئاماژە بە ژمارەیەک لەو مەلایانە دراوە کە ئیجازەی مەلایەتیان وەرگرتووە. هەروەها تیشک خراوەتە سەر ژیانی فەقییەکانی ڕەواندز.

باسی دووەم، تایبەتکراوە بە خوێندنی فەرمی لە ساڵانی (١٩٥٨-١٩٦٩) لە ڕەواندز. لەم بەشەدا کاریگەرییەکانی شۆڕشی ١٤ی تەمموزی ١٩٥٨ لەسەر پرۆسەی خوێندن شی کراوەتەوە. هەروەها ئاماژە بە دەرچوونی یاسای خوێندن بە زمانی کوردی دراوە، لەگەڵ دامەزراندنی بەڕێوەبەرایەتی گشتی خوێندنی کوردی و بەستنی دوو کۆنگرەی مامۆستایان لە شەقڵاوە کراوە. بەهۆی جێبەجێنەکردنی بەڵێنەکانی حکومەت، مامۆستایانی کوردستان دەستیان بە خەباتی نهێنی کردووە. هەروەها باسی کاریگەری کودەتای ٨ی شوباتی ١٩٦٣ لەسەر خوێندن کراوە کە تێیدا پشت بە ئامارە فەرمییەکان بەستراوە بۆ پیشاندانی و بەراوردکردنی ژمارەی قوتابیان، مامۆستایان و قوتابخانەکانی قەزای ڕەواندز لەو ماوەیەدا.

باسی سێیەم: تەرخانکراوە بۆ خوێندن فەرمی لە ساڵانی (١٩٧٠-١٩٧٥) لە ڕەواندز. لەم تەوەرەدا کاریگەری ڕێککەوتنامەی ١١ی ئازاری ١٩٧٠ لەسەر پرۆسەی خوێندن لێکدراوەتەوە. هەروەها باس لە کردنەوە و نۆژەنکردنەوەی قوتابخانەکان و دامەزراندنی مامۆستایان و هەوڵەکانی نەهێشتنی نەخوێندەواری کراوە. بەڵام هەڵگیرسانی شەڕ لە ساڵانی (١٩٧٤-١٩٧٥) و چۆڵکردنی ڕەواندز بووە هۆی وەستاندنی پرۆسەی خوێندن لە رواندز. لەو ماوەیەدا هەندێک قوتابی لە ئەشکەوتەکاندا بەردەوامیان بە خوێندن داوە و تەنانەت ئەو قوتابیانەی بۆ ئێران ئاوارە بوون، خوێندنیان درێژەپێداوە، بەڵام دوای گەڕانەوەیان ئەو ساڵە خوێندنیان بۆ هەژمار نەکراوە.

کلیلی ووشە، ڕواندز، خوێندن، قوتابی، مامۆستا.

پێشەکەی.

گۆڕانکارییە پەروەردەییەکانی ڕواندز لە ساڵانی١٩٥٨-١٩٧٥توێژینەوەیەکی مێژوویە کە ماوەی دوای شۆڕشی ١٤ی تەمموزی ١٩٥٨ تا ساڵی ١٩٧٥ دەگرێتەوە. توێژینەوەیەکە هەوڵدەدات ڕەوشی خوێندنی ئایینی و فەرمی لە قەزای ڕەواندز لەو ماوەیەدا شی بکاتەوە و کاریگەری گۆڕانکارییە سیاسی، سەربازی و کۆمەڵایەتییەکان لەسەر پرۆسەی خوێندن بخاتە بەر لێکۆڵینەوە. هەروەها ئامانجی توێژینەوەکە دیاریکردنی گرنگترین ئاڵوگۆڕەکانی بواری خوێندن و ڕۆڵی دامەزراوە پەروەردەییەکان لە گەشەی زانستی و ڕۆشنبیری ناوچەکەدا، لەم ماوەیەدا پرۆسەی خوێندن لە ڕواندز بەردەوام لە نێوان هەڵکشان و داکشاندا بووە و ڕووداوە سیاسییەکان کاریگەرییەکی ڕاستەوخۆیان لەسەر ئاست و گەشەی خوێندن هەبووە، وەك دوای کودەتای ساڵی١٩٦٣ و گەیشتنی حیزبی بەعس بۆ دەسەلات، پرۆسەی خوێندن لە ڕواندز پاشەکشەی کرد، چونکە ژمارەیەک لە مامۆستایان دەستگیر کران و هەروەها ژمارەیەك قوتابی بە بیانووی پەیوەندییان بە ڕێکخراو و ڕێکخستنە سیاسییەکان گیراون. لە لایەکی دیکەوە، حکومەت زۆربەی مامۆستاکانی لە ناوچە ئازادکراوەکان کشاندەوە، کە ئەمە بووە هۆی دروستبوونی کێشەیەکی گەورە لە بواری پەروەردەدا، بەهۆی ئەو بارودۆخە، سەرکردایەتی شۆڕشی کوردستان هەنگاوی جدی بۆ بەردەوامی خوێندن ناوە و خولی پێگەیاندنی مامۆستایان کردۆتەوە، بۆ ئەوەی مندالان و ڕۆڵەکانی کوردستان لە مافی خوێندن بێبەش نەبن. لە ئەنجامی ئەو هەوڵانەدا ژمارەیەک مامۆستا پێگەیشتن و لە قوتابخانەکاندا دەستیان بە وانەوتنەوە کرد.

سەرەڕای ئەم هەموو كێشە و ئاستەنگانە، پرۆسەی خوێندن لە ڕواندز نەوەستا و بەردەوامی بوو، هەوڵی مامۆستایان، قوتابیان و كۆمەڵگە بووە هۆی ئەوەی پەروەردە و خوێندن لە ناوچەكەدا بەردەوام بێت و نەهێلرێت ئەو بارودۆخانە بە تەواوی كاریگەری نەرێنی لەسەر داهاتووی قوتابیان هەبێت.

هۆكاری هەڵبژاردنی ئەم بابەتەش دەگەڕێتەوە بۆ گرنگی بابەتەكە، نەبوونی توێژینەوەیەكی ئەكادیمی لەسەر پرۆسەی خوێندن لە ڕواندز لەم ماوەیەدا، توێژینەوە لەسەر ئاستی پارێزگا كراوە وەك پارێزگای هەولێر، ئەمەش لێكۆڵینەوەیەكی گشتییە، بەڵام تایبەت بە ڕواندز نەكراوە، توێژینەوەكە پشت بە چەندین میتۆدی مێژوویی جۆراوجۆر بەستووە، بە شێوەیەكی تایبەت میتۆدی ڕێبازی لێكۆڵینەوەی مێژوویی ڕەچاو كراوە. هەروەها، لە هەندێك شوێندا میتۆدی شیكاری زانستی سیاسی و بەراوردكاری بۆ شیكردنەوەی بابەتەكە بەكارهاتووە.

گومان لەوەدا نییە كە توێژینەوەكە لەسەر بابەتی خوێندن لە ڕواندز تووشی چەندین كێشە و ئاستەنگ بووە، بەهۆی نەبوونی سەرچاوەی تایبەت و داتای پێویست، دەست نەكەوتنی بەڵگەنامەكان، بەهۆی نەبوونی خانەی پاراستنی ئەرشیف لە كوردستاندا، بۆیە توێژەر پەنای بۆ ئەنجامدانی ژمارەیەك چاوپێكەوتن لەگەڵ مامۆستایانی ئەو سەردەمە بردووە. بەڵام لەم بوارەشدا هەندێك كێشە هەبوون، چونكە هەندێك لە چاوپێكەوتن زانیارییەكانیان لەبیر چووبوو، یان هەندێكیان ئامادە نەبوون چاوپێكەوتن لەگەڵ توێژەر ئەنجام بدەن.

ئەم توێژینەوە لە پوختە و پێشەكی و سێ باس پێكهاتوە، باسی یەكەم تیشك خراوەتە سەر خوێندنی ئاینی لە ڕواندز، باسی قۆناغەكانی خوێندن و ژیانی فەقێیەكان چەندبن بابەتی دیكە، باسی دووەم تەرخانكراوە بە خوێندنی فەرمی لە ڕواندز لە ساڵانی١٩٦١-١٩٦٩، لەم تەوەرەدا ئاماژە بە ژمارەی قوتابی و مامۆستا و قوتابخانەكانی ڕواندز و دەوروبەری كراوە، هۆكاری زیاد بوون و كەمبوونی ڕێژەی قوتابیان و مامۆستایان و قوتابخانەكان لێكدراوەتەوە.

باسی سێیەم تایبەتكراوە بە ڕەوشی خوێندن لە ساڵانی ١٩٧٠-١٩٧٥، دیسانەوە ئاماژە بە ژمارەی قوتابیان، مامۆستا و قوتابخانەكان بەستراوە، كە قۆناغێكی هەستیارە بەهۆی ڕێككەوتنامەی ١١ی ئازاری ١٩٧٠ چەندین قوتابخانە و بنكەی نەخوێندەواری لە ڕواندز كرایەوە.

بۆ ئامادەكردنی ئەم توێژینەوە پشت بە ژمارەیك سەرچاوە بەستراوە لەوانە بەڵگەنامەی بڵاونەكراوەكان ئەم بەڵگەنامانە بەهایەكی زانستی بە توێژینەوەكە بەخشیووە، بەشێكیان لە ئەرشیفی تاكە كەسی پارێزراون لەوانە(ئامانج غازی، سنور سەباح، كامەران حاجی، فەرهاد محەمەد مستەفا) ئەم بەڵگەنامانە زانیاری گرنگی تێدا بوو لەسەر مامۆستایانی ڕواندز كە چۆن لەلایەن ڕژێم دوورخرانەوە لە پیشەی مامۆستایەتی.

بەڵگەنامە و بڵاوكراوەكانی میری لە دامودەزگاكانی حكومەتی عێراق، سودێكی هەبوو بۆ توێژینەوەكە، بە تایبەتی ئامارەی پەروەردە كە ژمارەی قوتابی و مامۆستا و قوتابخانەكانی تێدا تۆمار كراوە لەوانە (الجمهورية العراقية، وزارة التربية و التعليم، التقرير السنوي الاحصاء

التربوي ١٩٦١-١٩٦٢.، دليل التعليم لكافة مراحل الدراسية على مستوى المحافظة اربيل للعام الراسى ١٩٨٢-١٩٨٣).

چاوپێکەتن و یاداشتەکان، یەکێکی دیکەیە لە سەرچاوەکان، بەهۆی نەبوونی سەرچاوەی تایبەت بە خوێندن لە ڕواندز، کەلێنەێکی زۆر پەیدا بوو لە زانیاری دەربارەی ڕەوشی خوێندن بۆ پرکردنەوەی ئەم کەلێن و پشتڕاستکردنەوەی زانیارییەکان چاوپێکەوتن لەگەڵ ژمارەیەك مامۆستا و قوتابی ئەم سەردەمە ئەنجام دراوە لەوانە مامۆستایان (ئامینە ئەسعەد، جەودوت بیلال، لوقمان دەرگەڵەیی، ئەحمەد کەریم)، لە یاداشتەکانیش سوود لە کتێبی زرار سلێمان بەگ دەرگەڵەیی کتێبی بیرەوەریەکانم، قادر مەلا ئەحمەد دەرگەڵەیی کتێبی بیرەوەرییەکانم و ساڵح قادر بەگ، ئەزموون و یادەوەری، هەرسێکیان هاوچەرخی ڕووداوەکان بوون و مامۆستایەتیان کردووە و لەسەر کاری سیاسی دوورخرانەوە.

گۆڤار و ڕۆژنامەکان، بەشێکی دیکەن لە سەرچاوە کە سوودی لێ وەرگیراوە لەوانە (گۆڤاری پەیامی ئەیلول، هەتاو)، لە ڕۆژنامەکانیش سود لە ڕۆژنامەکانی(هاوکاری و عێراق وەرگیراو، کتێب سەرچاوەیەکی دیکەیە لە توێژینەوەکە سودی لێ وەرگیراوە بە زمانەکانی کوردی و عەرەبی، لە زمانی کوردی کتێبی صالح محمد صالح، ڕواندز مێژوو و بیرەوەریەکان، ئەم کتێبە تایبەتە بە ڕواندز لە خوێندنی ئایینی سودی لێ وەرگیراوە کە باسی قۆناغەکانی خوێندنی حوجرە دەکات، وشیار حەمەد حاجی، یەکێتی مامۆستایانی کوردستان چەند لایەنێکی مێژووی سەرهەڵدان و تێکۆشان ١٩٦٢-١٩٩٨ لە بابەتی دامەزراندنی یەکێتی مامۆستایانی کوردستان و خەباتی نهێنی مامۆستایان سودی لێوەرگیراوە، چالاك میرانی، ڕواندز.. قەڵای خەبات و کوردایەتی، ئەو کتێبە بە ووردی خەباتی مامۆستایانی ڕواندز دەکات تا ساڵی١٩٧٥، گرتنی و دوورخستنەوەی مامۆستایان بۆ باشووری عێراق دەکات.

کتێبەکان بە زمانی عەرەبی سودی لێوەرگیراوە لەوانە عبدالوهاب الاتروشي، اربیل في ظلال اذار التاريخي، ئەو کتێبە زانیاری ووردی تێدایە دەربارەی دروستکردن و نۆژەنکردنەوەی قوتابخانەکان لە حەفتاکانی سەدەی ڕابردوو، محمود فهمي درويش و اخرون، دليل الجمهورية العراقية لسنة ١٩٦٠، ابراهيم محمود المدرس، دليل مقررات مجليس التربية المجموعة الثانية للسنوات من١٩٦٠ لغاية ١٩٦٤، ئەو دوو کتێبەش باسی یاسا و ریساکان تایبەت بە خویندنی ئەو ماوەی تێدایە، لەکۆتاییدا هیچ کارێکی مرۆڤ بەدەر نیە لە کەموکوڕی ئەو توێژینەوەیەش بەشێکی کەمە لە ڕووداوەکانی ئەو سەردەمە و کاری تەواو تەنها بۆ خودای گەورەیە.

باسی یەکەم: خوێندنی ئایینی.

خوێندنی ئاینی لە کوردستان ڕیشەیەکی قوڵ و کۆنی هەیە، ڕواندزیش لە چوارچێوەی مزگەوت و حوجرەکان دەستێکی باڵای هەبووە لە پێگەیاندنی پیاوانی ئاینی لە ناوچەکەدا، ژمارەیەك لە پیاوانی ئاینی لە ڕواندز ئیجازەی مەلایەتیان وەرگرتووە، خوێندنی ئایینی بە گشتی بە چەند قۆناغێك تێپەڕیووە کە(سوختە، موستەعید، فەقێی موتەعەللق، موستەعید و موستەعیدی ئاخر مادده)بووە(عەلیاوەیی، ٢٠٠٣، ل٢٤-٣٠؛ اسماعیل، ١٩٨٤، ص١٤-١٧)، کە چەندین پەرتوکی ئایینی دەخوێندرا لەوانە سیپارە بۆ فێربوونی ئەلفوێی عەرەبی، خوێندنی قورئان...هتد(هەورامی، ٢٠٠٨، ل٣٣٤-٣٤٥؛ صالح، ٢٠١٨، ل٨٨-٩٢).

مجلة مركز بابل للدراسات الانسانية ٢٠٢٦ المجلد ١٦/ العدد ٨

لە ڕواندز هەر قۆناغێکی خوێندنی ئایینی لە مزگەوتێك دەخوێندرا، بەمشێوەیە لە مزگەوتی لەعلی خان قۆناغی(١-٢) بەشەکانی ١و ٢ قورئان دەخوێندرا بە خوێندن و نوسینەوە، قۆناغی(٣-٤) لە مزگەوتی حاجی حەمەد شا واتا مزگەوتی شێخ مەلا سادق کە ٦ بەشی قورئانیان دەخوێند، هەروەها قۆناغەکانی(٥-٦-٧) کە (١٢) بەشی قورئان دەخوێندرا لە مزگەوتی تەکیە، لە مزگەوتی باویل ئاغا شوێنی موستەعیدەکان بوو، لەم مزگەوتە خۆیان بۆ تاقیکردنەوە ئامادە دەکرد و زۆرجار ووتاریان بۆ خەڵك دەخوێندەوە تا شەڕمیان بشکێت، دواتر لە مزگەوتی گەورە پۆلی(٨-٩-١٠)یان تەواو دەکرد بۆ ماوەی (٢)ساڵ دەمانەوە تا بە تەواوەتی پێدەگەیشتن لە سەرجەم زانستە پێویستەکانی ئاینی ئیسلام و مۆڵەتی پێش نوێژی و وتاربێژیان وەردەگرت(صالح، ٢٠١٨، ل٨٨-٩٢؛ سەرانەیی، ٢٠٢٥/٩/٣٠).

ژیانی فەقێیانی ئەوکات لە کوردستان سەخت بووە، چونکە حوجرە وەك قوتابخانە نەبووە سەر بە دەوڵەت بێت، بەڵکو دابینکردنی پێداویستیەکانی ژیان وەک جلوبەرگ و پەرتوك لەسەر فەقێیەکان خۆیان بوو، زۆربەی فەقێیەکان کوڕە هەژار بوون و کەسوکاریان توانای ئەوەیان نەبوو پێداویستییەکانیان بۆ دابین بکەن، لەبەرئەوەی فەقێ(طالب علم)یان پێوتراوە هیچ بەلایان نەنگ نەبووە داوای یارمەتی بکەن(هەورامی، ٢٠٠٨، ل٣٩٠)، لە ڕواندز فەقێیەکان پشتیان بە خەڵکەکەی بەستبوو بەتایبەتی ئەوانەی نزیك مزگەوت بوون، ڕۆژانە خواردنیان لە ماڵەکان وەردەگرت جا ئەو ماڵە چ خواردنێکیان هەبوایە کێشەی نەبوو، تەنانەت جل و بەرگیشیان بۆ دابین دەکرا (صالح، ٢٠١٨، ل٨٩-٩).

لە بەیانیانی ڕۆژی جەژندا دەچوون بۆ ماڵەکان داوای خواردنیان دەکرد دەیان ووت (ڕاتبی فەقێ)، دەبوایە خاوەن ماڵ سنی(خوانچە) ئامادە بکات و پێشکەشیان بکات(ڕۆناك حەسەن حاجی تاهیر، ٢٠٢٥/١٠/٢٣) هەندێك ماڵ بەردەوام خواردنیان بۆ فەقێیان ئامادە دەکرد لەوانە(سامی عەبدلقادر، مەلا قادر عەبدوڵلا، سمایل ئاغا، ساڵح محەمەد و مەلا حەمەدەمین عەبدوڵلا...هتد)(رزگار عەبدولقادر عەبدوڵلا، ٢٠٢٥/١٢/٢١)، شایانی باسە چەندین کەس ئیجازەی مەلایەتی لەلایەن مەلا عەبدولکەریم ئەفەندی پێبەخشراوە لەوانە(ئەحمەد وەرتی، ئەحمەد گۆیی، تەها وەتمانی و ممدوح مزوری...هتد)(مزوری، ٢٠٠٩، ل١١٠)، لەساڵی ١٩٦٦ (حەمەدئەمین عەبدوڵلا سلێمان(صالح، ٢٠٢٢، ل٤٨-٥٩) و لەساڵی ١٩٦٧ (عەبدولواحید شێخ جەمیل باڵەکی، عەبدولقادر دێلزی، ئەنوەر کانیەقوڕی...) ئیجازەی مەلایەتییان وەرگرتووە(باڵەکی، ٢٠١٢، ل١٧٢-١٧٣؛ رزگار عەبدولقادر عەبدوڵلا، ٢٠٢٥/١٢/٢١) ، لە ساڵی١٩٦٩ فەتحوڵلای گەرەوەیی لەلایەن مەلا ئەحمەد وەرتی ئیجازەی مەلایەتی وەرگرتووە (گەرەوەیی، ٢٠٠٨، ل٨٠) خوێندنی ئایینی لە ڕواندز چەندین زانای ئایینی پێگەیاندووە لەوانە(عەلائەدین سەجادی، ممدوح مزوری، ئەحمەدی وەرتی، عزەدین شێخ عەلی و خدر وەرتی) تەنانەت لە ڕۆژهەڵاتی کوردستانیش فەقێ لە حوجرەکانی ڕواندز خوێندوویانە، بەڵام لەساڵی١٩٧٧ دوای وەفاتی مەلا عەبدولکەریمی ئەفەندی خوێندن لە حوجرەکانی ڕواندز نەما(نزار خەیلانی، ٢٠٢٥/٩/٢٠؛ کوردستانی نوێ، ژ(٢٠)، ١٩٩٢/٢/١٧).

ژمارەیەك لە مامۆستایانی ئایینی شاری ڕواندز بەشداری خولی شەش مانگییان لە شاری بەغداد کردووە کە بۆ مامۆستایانی ئاینی کراوەتەوە[1]، بوون بە مامۆستا لەوانە (ئیسماعیل محەمەد ساڵح بووە مامۆستا لە قوتابخانەی سەرەتایی ڕواندز(صالح، ٢٠٢٢، ل١٩٢-١٩٣؛ حازم سەیدا عومەر، ٢٠٢٦/٢/٩) مەلا فەتحوڵلای گەرەوەیی لە گوندی

گەرەوانی سەروو کە لە ساڵی١٩٦٩ ئیجازەی مەلایەتی وەرگرتووە، یەکەم کەس بوو لەو گوندە بووە مامۆستا (گەرەوەیی، ٢٠٠٨، ل٨٠).

ا. باسی یەکەم خوێندن لە ساڵانی١٩٥٨-١٩٦٩.

دوای شۆرشی ١٤ی تەمموز ژمارەیەك بریار و یاسا دەرچوون لە بەرژەوەندی گەلی کورد دا بوو، یەك لەو بریارانە خوێندن بە زمانی کوردی بوو(نەبەز، ٢٠٠٧، ل١٣٠) وە بریاری کردنەوەی بەڕێوەبەرایەتی زانیاری گشتی خوێندنی کوردی درا، کە گرنگترین کاریان وەرگێران و نووسینی پرۆگرامی خوێندن بەزمانی کوردی بوو(درویش، ب.س، ص٤٧٧؛ هەتاو(گۆڤار)، ژ(١٥٣)، ساڵی٥، ١٥ی نیسانی١٩٥٩، ل٢٥-٢٦)، لێژنەیەکی تایبەت پێکهێندرا بۆ وەرگێرانی کتێبەکان، بەڵام بەهۆی هەڵگیرسانی شۆرشی ئەیلول لێژنەکە وەك پێویست کارەکانی ئەنجام نەدا(نەجار، ٢٠٢٠، ل٢٧-٢٨)، لە ڕواندزیش خوێندن کرا بە زمانی کوردی، بەهۆی چاپ نەکردنی کتێبەکان بەزمانی کوردی، مامۆستایانی ڕواندز ڕۆڵیان بینی کتێبە عەرەبییەکەیان دەکردە کوردی لەسەر تەختە ڕەش بۆ قوتابیان دەیاننووسی(ئامینە ئەسعەد خەیات، ٢٠٢٥/١٠/٢٣؛ عوسمان مستەفا سەعید، ٢٠٢٥/١١/٢٢)، بەڵام تەنها لە قۆناغی سەرەتایی خوێندن بەزمانی کوردی بوو، لە قۆناغی ناوەندی خوێندن هەر بە زمانی عەرەبی مایەوە، تا ڕێککەوتننامەی١١ی ئاداری١٩٧٠ (حازم سەیدا عومەر، ٢٠٢٦/٢/٩؛ جەودەت بیلال خدر، ٢٠٢٦/٥/١٤)، لە دوای نسکۆی ساڵی ١٩٧٥ خوێندن دووبارە کرایەوە بە زمانی عەرەبی(ڕێبوار نوری سەعید، ٢٠٢٦/٢/١٠؛ پەروین محەمەد ڕەسوڵ، ٢٠٢٦/٥/١٧).

لە شارۆچکەی شەقلاوە دوو کۆنگرە مامۆستایان لەساڵانی١٩٥٩-١٩٦٠ بەسترا، یەکێك لە ئامانجەکانی هەردوو کۆنگرە جێگیرکردنی زمانی کوردی بوو لە پرۆسەی خوێندن، لە ڕواندز (عەلی عەبدولرەزاق، فەتاح تۆفیق و جەلال سەعید خەیلانی) بەشداریان کرد(٢)، سەبارەت بە یەکێتی مامۆستایانی کوردستان(ی.م.ک)(٣)، مامۆستایان بە نهێنی کەوتنە جموجۆڵ و نواندنی چالاکی و یەکخستنی ڕیزەکانیان بۆ دامەزراندنی ی.م.ک کۆبونەوە و چەندین لێژنە پێکهێندرا دواتر پەیوەندی کرا بە مامۆستایان تا بەشداری یەکەم کۆنگرەی مامۆستایان لە شاری سلێمانی بکەن، کۆنگرەکە لە ١٥ی ئایاری١٩٦٢ لە گەڕەکی گۆیژە لە ماڵی مامۆستا کامل بەسیر(١٩٣٣-١٩٨٧) بەسترا کە (٣٥)مامۆستا بەشدارییان کرد، لە ماوەی دوو ڕۆژدا چەند بڕیارێک درا، گرنگترینیان پشتگیری شۆڕش و لایەنگری مامۆستا دەرکراوەکان بوو، دەستەی سکرتاریەت، لێژنەی تەنفیزی و لقەکان دانران، دڵشاد محەمەد ئەمین ڕواندزی ئەندامی لقی هەولێر بوو (حاجی، ٢٠٢٤، ل٣١-٣٤)

لێژنەی ناوچەی ی.م.ک لە ڕواندز بە نهێنی لە ١٥ی تەممووزی١٩٦٢ هەڵبژێردرا، کە پێکهاتبوون لە (دلاوەر محەمەد ئاغا ڕواندزی، خاتونە وەهبیە، بابەکر کەریم، سدیق مەلا عەلی حەمەد خەیلانی، ئۆغەز شەمسەددین بەگ و ئیحسان ساڵح نەورۆز)، ئەم لێژنەیە لەگەڵ ڕێکخستنەکانی پ.د.ك زۆر چالاك بوون و مامۆستایان پشتگیریان لە ڕێکخراوەکە کرد تا وای لێهات چەند ڕێکخراوێکی دیکە بۆ مامۆستایان دامەزرا لەوانە ڕێکخراوی کۆڕەك لە خەلیفان، ناودەشت و زۆزك لە ڕواندز(میرانی، ٢٠٠٥، ل١١٦)، کۆنگرەی دووەم لە شوباتی١٩٦٦ لە سلێمانی لە ماڵی جەلال عومەر نزیك گوندی گردی سەیوان بەسترا، کە(٣٧)

مامۆستا بەشدار بوون، لە ڕواندز (عەبدوڵلا حەمید و دڵشاد محەمەد ئەمین ڕواندزی)بەشداربوون(حاجی، ٢٠٢٤، ل٣٨-٤٠؛ میرانی، ٢٠٠٥، ل١١٦).

دوای ڕێکەوتننامەی١١ی ئادار، سێیەم کۆنگرەی مامۆستایان لە ٥ی ئابی١٩٧٠ بە سەرپەرشتی مستەفا بارزانی بە دروشمی(ئاشتی، زانست، برایەتی) لە ناوپردان بەسترا، گرنگی لەوە دابوو کە بە ئاشکرا و بە بەشداری(٢١٠) مامۆستا جگە لە میوانەکان بەسترا، نوێنەری ڕواندز(ئیحسان ساڵح نەورۆز، لەتیف نادر، دلاوەر محەمەد عەلی ئاغا ڕواندزی، هەڵگورد ئیبراهیم ئاغا و عەقیلە ڕواندزی)بوون، دوای گفتوگۆ چەند لێژنەیەک هەڵبژاردرا، لە کۆتاییدا مەکتەبی سکرتاریەت (٢١) ئەندامی هەڵبژارد، یەکێك لە ئەندامەکان لەتیف نادر ڕواندزی بوو (پەیامی ئەیلوول(گۆڤار)، ژ(١)، پایزی٢٠٠٧، ل٦٠؛ میرانی، ٢٠٠٥، ل١١٧؛ حاجی، ٢٠٢٤، ل ل٥٣،٥٨).

(ی.م.ک) لە ناوچەکانی دیکە لقیان بە ئاشکرا کردەوە، یەکێکیان ناوچەی ڕواندز بوو(بۆ پێشەوە(گۆڤار)، ژ(١)، ساڵی١، ١٩٧٣، ل٣٧)، هەڵبژاردنی لێژنەی ناوچەی ڕواندزی ی.م.ک لە قوتابخانەی بێخاڵ و لە هەڵبژاردنێکی نهێنی(دلاوەر محەمەد عەلی ڕواندزی) بە بەرپرسی لێژنە هەڵبژێردرا و ئەندامانی لێژنە(ئیحسان ساڵح نەورۆز، هەڵگورد ئیبراهیم ئاغا، یوسف عەزیز و عەقیلە ڕواندزی) بوون، لە کۆنگرەی چوارەم و پێنجەم هەر ئەو مامۆستایانە ئەندامی لێژنەی ڕواندز بوون(میرانی، ٢٠٠٥، ل١١٧؛ ڕواندزی، ٢٠٢٤/٥/١٦) لە کۆنگرەی چوارەمی ی.م.ك لقی هەولێر محەمەد مەنگوری ئەندامی دەستەی بەڕێوەبردن بوو(بۆ پێشەوە(گۆڤار)، ژ(٢)، ساڵی١، ١٩٧٣، ل٥٧؛ حاجی، ٢٠٢٤، ل٦٧) دوای کۆنگرەی چوارەم ناوی ی.م.ک گۆڕا بۆ سەندیکای مامۆستایانی کوردستان(س.م.ک)، لە کۆنگرەی پێنجەمدا لەتیف نادر ڕواندزی سەرۆکی لقی هەولێر بوو(حاجی، ٢٠٢٤، ل ل٨٠-٩٣).

سەبارەت بە ژمارەی قوتابیان و مامۆستایان و قوتابخانە لە شاری ڕواندز لە ساڵانی ١٩٦١-١٩٦٩ جێگیر نییە بەهۆی بارودۆخی سیاسییەوە وەك لە خشتەی خوارەوەدا ئاماژە بە ژمارەی قوتابی، مامۆستا و قوتابخانەکانی سەرەتایی و دواناوەندی لەساڵانی١٩٦١-١٩٦٩ کراوە (الجمهورية العراقية، وزارة التربية و التعليم، التقرير السنوي الاحصاء التربوي١٩٦١-١٩٦٢، مطبعة العاني، بغداد، ب.س، ص ص١٨-٤١؛ الجمهورية العراقية، وزارة التربية، التقرير السنوي الاحصاء التربوي١٩٦٢-١٩٦٣، مطبعة دار الجمهورية، بغداد، ص ص١٨-٤٤؛ الجمهورية العراقية، وزارة التربية، التقرير السنوي الاحصاء التربوي١٩٦٣-١٩٦٤، مطبعة الحكومة، بغداد، ب.س، ١٩٦٧، ص ص٢٧،٥٦؛ الجمهورية العراقية، وزارة التربية، التقرير السنوي الاحصاء التربوي١٩٦٤-١٩٦٥، وزراة التربية، بغداد، ب.س، ص ص٣٥-٦٣؛ الجمهورية العراقية، وزارة التربية، التقرير السنوي الاحصاء التربوي١٩٦٥-١٩٦٦، مطبعة الحكومة، بغداد، ١٩٦٩، ص ص٣٧-٩٨؛ الجمهورية العراقية، وزارة التربية، التقرير السنوي الاحصاء التربوي١٩٦٦-١٩٦٧، مطبعة الحكومة، بغداد، ١٩٧٠، ص ص٣٧-٧٨؛ الجمهورية العراقية، وزارة التربية و التعليم، التقرير السنوي الاحصاء التربوي١٩٦٧-١٩٦٨، ب.س، ص ص٣٥-٧٤؛ الجمهورية العراقية، وزارة التربية و التعليم، التقرير السنوي الاحصاء التربوي١٩٦٨-١٩٦٩، مطبعة العراق، بغداد، ١٩٧١، ص ص٣٥- ٧٦).

ساڵی خوێندن	ژمارەی قوتابیان سەرەتایی	ژمارەی قوتابیان دواناوەندی	ژمارەی مامۆستایان سەرەتایی	ژمارەی مامۆستایان دواناوەندی	ژمارەی قوتابخانە سەرەتایی	ژمارەی قوتابخانە دواناوەندی
١٩٦١-١٩٦٢[٤]	٢٣١٥	٢١٤	١١٦	٨	٣١	١
١٩٦٢-١٩٦٣	١٨٠٩	٢٠٢	١١٢	٧	١٨	١
١٩٦٣-١٩٦٤	١٣٥٢	٢٤١	٥٦	٣	١٠	١
١٩٦٤-١٩٦٥	٢٠٩٠	٣٣٣	١٢٠	٧	٢٣	١
١٩٦٥-١٩٦٦	١٧٣٢	٢٦٨	١٠٢	١١	١٧	١
١٩٦٦-١٩٦٧	١٦٢٦	٣١٤	٨٧	١٣	١٦	٢
١٩٦٧-١٩٦٨	٢٢٢٠	٣٢٥	١٢٥	١٣	٢٧	٢
١٩٦٨-١٩٦٩	٢١٨٠	٣٨٤	١٢٣	٢٧	٢٦	٤

لەم خشتەیەدا بۆمان دەردەکەوێت کە ژمارەی قوتابیان لە ساڵانی١٩٦١-١٩٦٩دا جێگیر نەبووە، ئەمەش پەیوەندی بە بارودۆخی سیاسی و سەرهەڵدانی شۆڕشی ئەیلول هەیە، بۆ نموونە لە ساڵانی خوێندنی١٩٦٣-١٩٦٤ و ١٩٦٥-١٩٦٦دا جیاوازیەکی زۆر لە ژمارەی قوتابیانی قۆناغی سەرەتاییدا هەیە، لە ساڵی١٩٦٣دا ژمارەی قوتابیان کەمە بەهۆی هاتنی حەرەس قەومییەکان١٩٦٣ بۆ دەسەڵات و شەڕ لە نێوان کورد و حکومەتی عێراق دەستپێکردەوە، کە زۆربەی ناوچەکان بەرکەوتەی شەڕ بوون و ڕواندزیش لەمە بەدەر نەبوو، ئەمە لەلایەك، لەلایەکی دیکەشەوە زۆربەی قوتابیان باوکیان پێشمەرگە بوو نەیانتوانیووە لە خوێندن بەردەوام بن، لەساڵی ١٩٦٣ چەند قوتابییەک لەوانە عەبدوڵلا حەبیب(عەبدوڵلا حەبیب، ٢٠٢٤/٨/١٣) و خەلیل دەرگەڵەیی(پەیامی ئەیلوول(گۆڤار)، ژ(١)، پاییزی٢٠٠٧، ل٦٢)، وە (ساڵح ئەلیاس، حەسەن لەتیف، حوسێن لەتیف مەجید ئەحمەد) دەستگیرکران بە تۆمەتی کارکردن لە ڕێکخستنە نهێنییەکان (الجمهورية العراقية، الامن العام، مديرية امن منطقة كركوك، القلم السرى، الى قيادة الفرقة الثانية، الموضوع/ معلومات، الرقم/١٣/٢٤، ١٩٦٣/١٢/٥)، جگە لەمانە چەندین بنەماڵە لە شەستەکان ڕواندزیان جێهێشت بەهۆی گرتنیان لەلایەن حکومەت لەوانە بنەماڵەی حەسەن تاهیر و حوسێن(ڕۆناك حەسەن تاهیر، ٢٠٢٥/١٠/٢٦؛ سەردار حوسێن تاهیر، ٢٠٢٥/١٠/٢٨) ، لە ساڵی ١٩٦٦ بەهۆی ڕاوەستانی شەڕ و دانووساندن لە نێوان ڕژێم و سەرکردایەتی شۆڕش ئەو دۆخە کاریگەری هەبوو، چونکە

Journal Of Babylon Center For Humanities Studies 2026 Volume :16 Issue : 8
(ISSN): 2227-2895 (Print) (E-ISSN):2313-0059 (Online)
مجلة مركز بابل للدراسات الإنسانية ٢٠٢٦ المجلد ١٦/ العدد ٨

ژمارەی قوتابیان زیادیکردووە، ئەگەر بەراوردێك لە ژمارەی قوتابیانی ساڵانی١٩٦١-١٩٦٢ و ١٩٦٨-١٩٦٩ بکرێت، تێبینی دەکرێت ژمارەی قوتابیانی سەرەتایی بەردەوام لە بەرز و نزمی دابووە، تەنانەت لە ٢٣١٥ بۆ ٢١٨٠ دابەزیوە واتە(١٣٥) قوتابی کەمیکردووە.

سەبارەت بە ژمارەی کوڕ لە قۆناغی دواناوەندی زیادی کردووە، یەك لە هۆکارەکانی ئەو زیادبوونە دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی لە گوندەکانی دۆڵی ئاکۆیان، دیانا، هاودیان، مێرگەسۆر، ڕۆستێ، باڵەکان و دەرگەڵە، تەنها قوتابخانەی سەرەتایی تێدابووە، بۆ تەواوکردنی خوێندن بەناچاری ڕوویان کردۆتە ڕواندز، چونکە قوتابخانەی دواناوەندی تەنها لە ڕواندز هەبوو، ئەم گوندانەی کە نزیك بوون بە پیادە هاتوچۆیان دەکرد، قوتابیانی گوندەکان داوایان لە ئامر فەوجی ناوچەکە کرد کە لۆریان بۆ دابین بکات بۆ هاتووچۆ لە کاتی بەفر و باران، حکومەتیش لۆری سەربازی کە چادری لەسەر بوو بۆ قوتابیانی دابین کرد(ئامینە ئەسعەد خەیات، هەولێر، ٢٠٢٥/١٠/٢٣؛ حازم سەیدا عومەر، هەولێر، ٢٠٢٦/٢/٩؛ جەودەت بیلال خدر، ٢٠٢٥/٥/١٤).

قوتابی دەرەوەی ڕواندزیش بە تایبەتی شوێنە دوورەکانی وەک (مێرگەسۆر، ڕۆستی و چۆمان) تا ساڵی١٩٦١ لە خانوویەکی حکومەت دەمانەوە لە نزیك ماڵی ئیبراهیم ئاغا بوو، بەڵام بەهۆی هەڵگیرسانی شۆڕشی ئەیلول ئەم قوتابیانە نەهاتنەوە(ئەحمەد کەریم ئەحمەد، ٢٠٢٦/٥/١٩) دواتر حکومەت بۆ قوتابیانی دەرەوەی ڕواندز بەشە ناوخۆیی کردەوە، حکومەت خانووی حاجی سەبری نەورۆزی بەکرێ گرتووە(ئامینە ئەسعەد خەیات، ٢٠٢٥/١٠/٢٣؛ ئەحمەد کەریم ئەحمەد، ٢٠٢٦/٥/١٩)، کە خانووێکی دوو قات بوو، نهۆمی سەرەوە سێ ژوور بووە بۆ مامۆستایان و خوارەوە شەش ژوور بووە بۆ قوتابیان، لە بەشە ناوخۆیی حکومەت خواردن، دار و نەوت دابینکردووە هەندێك خزمەتگوزاری دیکەشی پێشکەش کردوون لەوانە دووجار سەرتاشین و چوار جار حەمامکردن، جگە لەو خزمەتگوزاریانە کە بێ بەرامبەر بوو، هیچ بڕە پارەیەکیان لەلایەن حکومەت وەرنەدەگرت(لوقمان تەها، ٢٠٢٦/٢/٦؛ حازم سەیدا عومەر، ٢٠٢٦/٢/٩).

لە کاتێکدا بۆ ئامادەکردنی خواردن پشت بەستراوە بە بەڵێندەر وەك لە نوسراوێکدا هاتووە بۆ بەشە ناوخۆیی دواناوەندی ڕواندز تەندەری نهێنی ڕاگەیەندراوە، بەمەبەستی ئامادەکردنی خواردنی قوتابیان کە ژمارەیان ٣٩ قوتابی بووە(منهج اجتماع مجلس ادارة اللواء في الساعة/ ١١صباحا من يوم الاربعاء المرافق١٩٦٤/٨/١٦)، بە تێپەڕبوونی ساڵ ژمارەی قوتابیانی دواناوەندی ڕواندز زیادی کردووە لە حەفتاکانیشدا قوتابیانی دەوروبەری ڕواندز روویان لە ناوەندی ڕواندز کردووە لە بەشە ناوخۆیی ماونەتەو ئەوکات ژمارەیان نزیکەی(١٠٠) قوتابی بووە(کۆری زانیاری عێراق، دەستەی کوردی، بەرگی هەشتەم، ١٩٨١، ل٥٦-٥٧) .

لە کۆتایی حەفتاکان بەشە ناوخۆیی نەما لە جیاتی ئەمە دەرماڵەیان بۆ تەرخانکراوە کە مانگانە(١٥) دینار بووە(ڕەشاد سەبری، ٢٠٢٥/٨/٨؛ ئەحمەد کەریم ئەحمەد، ٢٠٢٦/٥/١٩) ژمارەی کچانیش لە قۆناغی دواناوەندیدا زیادی کردووە لە ساڵی خوێندنی١٩٦١-١٩٦٢ ژمارەیان(٢٣) قوتابی بووە، کەچی لە ساڵی خوێندنی١٩٦٨-١٩٦٩دا ژمارەیان گەیشتە(٨٣) قوتابی، ئەمەش پەیوەندی بە پەرەسەندنی ئاستی ڕۆشنبیری کۆمەڵگەی کوردی هەبوو، بەهۆی هاتنەسەر دەسەڵاتی حەرەس قەومی دۆخی ناوچەکە بە شێوەیەك ناهەموار بوو کە موتەسەرفی هەولێر (بەدرەدین عەلی) لە ڕێگەی نووسراوێکەوە بۆ قایمقامیەتی ڕواندزی ناردووە، دەستپێکی خوێندنی لە ڕواندز دیاری کردووە (لاسلكية، ع/١٠/ ٢٥٠/ ١٨/٨/١٩٦٣)،

تەنانەت قوتابخانەکانیشی دەستنیشانکراون (ڕواندز، کالۆکان، دیانا، گوندی باڵکیان و باپشتیان)ن(متصرفية لواء اربيل، قلم السر، الى مديرية التربية و التعليم للواء اربيل، الموضوع/ استناف الدراسة في المدارس، العدد/ ٣٥١٨/١٠، ١٩٦٣/٩/٥)، لە دوای کودەتای ساڵی١٩٦٣ حکومەت لەگەڵ سەرکردایەتی کورد ڕێککەوتنامەی بەست، حکومەت بڕیاریدا ژمارەیەك لە قوتابیان کە بەهۆی کودەتاکەوە نەیانتوانیبوو بەشداری تاقیکردنەوەکان بکەن دەرفەتیان پێ دەدرێت و قەرەبوو بکرێنەوە، هەر وەك لە نوسراوێکدا هاتووە ئەو قوتابیانەی پۆلی پێنجەم ئامادە نەبوون لە خولی یەکەم بەهۆی داخرانی ڕێگاوبان دەتوانن لە خولی دووەم تاقیکردنەوە ئەنجام بدەن(الجمهورية العراقية، مديرية التربية و التعليم للواء اربيل، الذاتية، رئاسة اللجنة العليا لادارة الامتحانات العامة، الموضوع/ عدم اشتراك طلاب في الامتحانات الوزارية للدراستين الاعدادية و المتوسطة(الدور الاول)، العدد س/٤٥٧، ١٩٦٣/٣/٦)، تەنانەت بەهۆی خراپی بارودۆخی ئاسایش و هێمنی ناوچەکە، لە ساڵی ١٩٦٣دا وەزارەتی پەروەردە بڕیار دەدات بە گواستنەوەی بنکەکانی تاقیکردنەوەی گشتی سەرەتایی، ناوەندی و دواناوەندی لە ناوچەکانی دەوروبەری شاری هەولێر بۆ ناوەندی شاری هەولێر، بەپێی بڕیاری ئەنجوومەن وەزارەتی پەروەردە ژمارە(١٩) لە ١٩٦٣/٥/١٨کە لە بڕگەی(٨)دا هاتووە(بڕیاردرا بە گواستنەوەی بنکەکانی تاقیکردنەوەی خوێندنی گشتی ناوەندی و دواناوەندی لە کۆیە و ڕواندز بۆ ناوەندی هەولێر و خەرجکردنی شایستە، کرێی هاتووچۆ و مانەوەیان)(المدرس، ب.س، ص٥٣).

سەبارەت بە دەوامی قوتابیان لە ڕواندز لە کاتژمێر هەشتی بەیانی دەستی پێکردووە و چوار وانەی سەرەکی دەخوێندرا، دوو وانەکەی دیکە کاتژمێر دووی دوای نیوەڕۆ خوێندراوە، بەڵام کە ژمارەی قوتابیان زیاد بووە و بینای قوتابخانە کەم بووە، گۆڕانکاری لە دەوامکردن کرا، لە یەك قوتابخانەدا دوو گروپ دەوامی کردووە دەوامێك سەرەتایی بووە و ئەوی دیکە ناوەندی(ئامینە ئەسعەد خەیات، ٢٠٢٥/١٠/٢٣؛ عوسمان مستەفا سەعید، ٢٠٢٥/١٠/١؛ جەودەت بیلال خدر، ٢٠٢٦/٥/١٤)، دانیشتوانی گوندەکانی دەوروبەری ڕواندز بەهۆی ئارەزوویان بۆ خوێندن داوایان لە سەرکردایەتی شۆڕشی کورد کردووە کە قوتابخانەیان بۆ بکرێتەوە، لەوانە گوندی سەران لە کاتی شۆڕش ١٣٥ماڵ بوون، بەهیممەتی شۆڕش قوتابخانەی تێدا کرایەوە، دوای ئەوەی گوندەکە بڕیاریاندا ئەگەر قوتابخانە بکرێتەوە هەموو پێداویستی خوێندن، خواردن، سووتەمەنی و جێگا دابین دەکەن، هەندێکیان خانووی خۆیان پێشکەش کرد بکرێتە قوتابخانە لەوانە مەریەم حسێن و حاجی کەریم سەرانەیی هەموو خەرجی مامۆستایانیان دابین کرد، شۆڕش سێ مامۆستای نارد، تا ساڵی١٩٧١ حکومەت بڕیاریدا بینای قوتابخانە دروست بکات و سێ مامۆستای دیکەی نارد(پەیامی ئەیلول(گۆڤار)، ژ(٢٠)، ساڵی٢٠١١، ل٤٣).

جێی ئاماژەیە لەم خشتەیەدا دەردەکەوێت ژمارەی مامۆستایان لە گۆڕانکاری دابووە، بۆ نموونە لە ساڵی خوێندنی١٩٦١-١٩٦٢دا ژمارەیان بە هەردوو قۆناغ(١٢٤) مامۆستایە، ئەمەش پەیوەندی بە دامەزراندنی مامۆستایان و زیادبوونی ڕێژەی قوتابی و دروستکردنی قوتابخانەی نوێ هەبووە، بەڵام دواتر تێبینی دەکەین ژمارەی مامۆستایان کەمی کردووە، بەهۆی هەڵگرسانی شۆڕشی ئەیلول و دەستگیرکردنی ژمارەیەك مامۆستا و دوورخستنەوەیان لەسەر بیروباوەڕی نەتەوایەتی، لەگەڵ دەسپێکردنی شۆڕش حکومەت بڕیاریدا بە دوورخستنەوەی ئەو پێشمەرگانەی کە لە سۆڤیەت لەگەڵ بارزانی بوون لە دام و دەزگاکانی حکومەت دامەزرا بوون،

له ئەنجامدا ژمارەیەك مامۆستا دوورخرانەوە یەكێك له مامۆستایانی ڕواندز زرار سلێمان بەگ بوو(دەرگەڵەیی، ٢٠٠٢، ل٢٣٣) له لایەكی دیكه بەشێك له مامۆستایانی ڕواندز دووچاری هەمان دۆخ هاتنەوە وەك قاسم بەگ و مەلا سەعید خەیلانی دەستگیر كران و قادر بەگ نەفی كرا بۆ مێرگەسوور(میرانی، ٢٠٠٥، ل٤٤)، عەبدوڵڵا ئیبراهیم خدر، ئەنوەر عەلی و جەودەت خەیلانی دوورخرانەوە بۆ باشووری عێراق(صالح، ٢٠٢٢، ل٢٠٥) تەقیەدین قادر بەگ نێردرا بۆ نوگرەسەلمان لەساڵی١٩٦٧ گەڕایەوە ڕواندز(سالار قادر بەگ، ٢٠٢٥/٩/٢٨) له ساڵی١٩٦٢ لەتیف نادر و عەبدوڵڵا حەمید ڕواندزی گیران ڕەوانەی بەندیخانەی هەولێر و دواتر كەركوك كران، لەتیف نادر گوازرایەوە بۆ نوگره سەلمان و دوورخرایەوە بۆ شاری دیوانییە، عەبدوڵڵا حەمید دوورخرایەوە بۆ شاری عەمارە، ئەم مامۆستایانه دەبوایه كاتژمێر(٨)ی بەیانی و(١٢)ی نیوەڕۆ و(٥) ئێوارە (ئیسپات وجود)ی خۆیان له بنكەی پۆلیس بكەن(میرانی، ٢٠٠٥، ل٥٣-٥٤) ئەنوەر عەلی عەبدولرەزاق لەگەڵ كۆمەڵێك مامۆستا دوورخرانەوە بۆ لیوای دیوانیه قەزای شامیه تا ساڵی١٩٦٧ ئینجا گەڕایەوە ڕواندز(ئاسۆی پەروەردە(گۆڤار)، ژ٣١، ئایاری ٢٠٠٣، ل٤٤).

شایەنی باسه له ساڵی خوێندنی ١٩٦٣-١٩٦٤ ژمارەی مامۆستایانی هەر دوو قۆناغ كەم دەبێتەوە بۆ(٥٩)مامۆستا، بەهۆی گرتن و دوورخستنەوەی مامۆستایان، لەگەڵ هاتنی حەرس قەومییەكان بۆ سەر دەسەڵات ژمارەیەك مامۆستا گیران كه سەر به ڕێكخستنی حزبی شیوعی بوون(فەتاح تۆفیق، عەبدولقادر عەبدوڵڵا، محەمەد ئەمین شێخۆ، محەمەد عەلی محەمەد ئەمین، محەمەد ئەمین دیوانه و محەمەد نەورۆز) ژمارەیەك دوورخرانەوە لەوانه گولیزار مستەفا (توێژەر(گۆڤار)، ژ(٧)، ٢٠٢٥/١/٤، ل١٤٦٧-١٤٦٨)، دوای ئازادكردنی مامۆستاكان له كاری وەزیفی دووردەخرانەوە وەک محەمەد ئەمین شێخۆ(حاجی، ٢٠٢٤، ل١١٩)، بەهۆی دەست پێكردنەوەی شەڕی نێوان كورد و حكومەتی عێراق له ساڵی١٩٦٣دا ژمارەیەك مامۆستا دەستگیر كران لەوانه(سامی عەبدولقادر، هەڵگورد ئیبراهیم، كەمال مەلا سەعید خەیلانی، نوری سەعید خەیلانی، حەمید ساڵح بێتوشی، غازی شاكر ئاغا، نوری سەعید، ساڵح نادر ئاغا، خالید عومەر و محەمەد عەلی حەسەن) بوون، دواتر به یارمەتی حوسێن ئاغای سورچی هەندێكیان ئازاد كران(میرانی، ٢٠٠٥، ل ل٥٨-٦٣؛ توێژەر(گۆڤار)، ژ(٧)، ٢٠٢٥، ل١٤٦٩-١٤٧٠).

ژمارەیەك لەو مامۆستایانه بەپێی فەرمانی كارگێڕی دوورخرانەوە(مديرية التربية و التعليم للواء اربيل، أمر أداري، الموضوع/ سحب يد معلمين، العدد/٨٩٠١، ١٩٦٣/٦/٢٣) ئیبراهیم حوسێن دوورخرایەوە بۆ دیوانیه، دواتر بۆ مەبەستی خۆ ئامادەكردن بۆ ساڵی نوێی خوێندن له ڕواندز بەهۆی كەمی مامۆستا بەمەبەستی بەردەوامبوونی پرۆسەی خوێندن له ڕێی چەند نووسراوێكی فەرمی، مامۆستایان خرانەوە سەركاری خۆیان، چونكه دوای بەندكردنیان له كار دەركرابوون لەوانه(غازی شاكر، حەمید ساڵح بیتوش، سدیق مەلا محەمەد ئەمین، مستەفا غەفور و خالد مەلا عومەر)(توێژەر(گۆڤار)، ژ(٧)، ٢٠٢٥/١/٤، ل١٤٧١) و سامی عەبدولقادر(الجمهورية العراقية، مديرية التربية و التعليم للواء اربيل، العدد/١٩٥٥٥، ١٩٦٣/١٢/٢٠؛ الجمهورية العراقية، مديرية التربية و التعليم للواء اربيل الذاتية، مديرية الاستخبارات العسكرية لواء اربيل التحرير، الموضوع/ استفسار، العدد/٢١٧٥، ١٩٦٣/١٢/٢٤؛ الجمهورية العراقية، وزارة الداخلية لواء اربيل، الى الحاكم العسكري العام

للمنطقة الشمالية، الموضوع/ طلب فك يد معلم، الرقم/٥٤٩٩، ١٩٦٣/١٢/٣٠) بەهۆی سەرنەگرتنی ڕێککەوتننامەی ١٩٦٤/٢/١٠، حکومەتی عێراق مامۆستایانی ناوچەی دەرگەڵەی کشاندەوە و دەوامی ڕاگرت، بەڵام چەند مامۆستایەك لە دەرگەڵە دەوامیان ڕانەگرت و خۆبەخشانە وانەیان بە قوتابیان دەوتەوە لەوانە(زرار سلێمان بەگ، عەبدوڵلا عەزیز و قادر مەلا ئەحمەد دەرگەڵەیی)(دەرگەڵەیی، ٢٠١٨، ل٨٢-٨٣).

حکومەت دیسان ژمارەیەك مامۆستای گرت و دوورخستنەوە لەوانە دەستگیرکردنی دلاوەر محەمەد ڕواندزی و مەلا حەسەن گیرا و گوزرایەوە بۆ بەندیخانەی عەمارە(میرانی، ٢٠٠٥، ل ل ٦٣-٨٢)، لە ساڵانی خوێندنی١٩٦٧-١٩٦٨دا بە دوو قۆناغی خوێندن ژمارەی مامۆستایان زیادیکردووە بۆ (١٣٨)، ئەمەش پەیوەندی بە بارودۆخی نەشەڕ و نەئاشتی ئەوکاتی کوردستان هەبوو، لەم ماوەیەدا ژمارەیەك مامۆستا گەڕانەوە ڕواندز لەتیف نادر یەکێکیان بوو، کە کاریگەری لەسەر بەرەو پێشبردنی پرۆسەی خوێندن هەبوو(میرانی، ٢٠٠٥، ل٨٤).

جێگای ئاماژەیە ئەگەر بەراوردێك لە نێوان ژمارەی مامۆستای ئافرەت بکرێت لە هەردوو قۆناغدا لە ساڵانی ١٩٦١-١٩٦٢ و ١٩٦٨-١٩٦٩دا تێبینەدەکرێت ژمارەیان زیادیکردووە لە ساڵی١٩٦١دا ژمارەی مامۆستای ئافرەت(١٦)مامۆستا بووە، بەڵام لە ساڵی١٩٦٩دا ژمارەیان گەیشتە(٢٥)، کەچی لە نێوان ئەم ساڵانەدا ژمارەی مامۆستای پیاو تەنها دوو مامۆستا زیادیکردووە، لە (١٠٠)مامۆستا بۆتە (١٠٢)مامۆستا، ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ زیادبوونی ژمارەی مامۆستای ئافرەت لە ئاستی عیراق بە گشتی، بەهۆی کردنەوەی خانەی مامۆستایان(٥) ژمارەی مامۆستایانی پیاو زۆر بە کەمی زیادیکردووە، بەهۆی وازهێنان، دوورخستنەوە وگرتنی مامۆستایانی پیاو، هەر وەك لە سەرەوە ئاماژەمان بۆ کردووە.

شایانی باسە لە کاتی هەڵگرساندنی شۆڕشی ئەیلول ژمارەیەك مامۆستایان بێجگە لە ئەرکی پەروەردە و فێرکردن ئەرکی خزمەتکردنی نیشتمانییان لە ئەستۆ گرتبوو لەوانە فەرهاد شاکر مەجروم، لەتیف نادر، هەڵگورد ئیبراهیم حوسێن کە لە دەرگەڵە مامۆستا بوون شەوان بە فەردە تفەنگ، فیشەك و نامەیان لەلایەن(عەباس مامەند)ەوە بۆ بارزان دەگواستەوە، جێگای حەسانەوەشیان لە ژێر ساباتی میر حەمەدەمینی دەرگەڵەیی بوو(پەیامی ئەیلول (گۆڤار)، ژ(٥)، ئەیلوول٢٠٠٨، ل٦٥).

شۆڕشی ئەیلول تەنها شۆڕشێکی چەکداری نەبوو، بەڵکو گرنگی بە لایەنەکانی دیکەش داوە، یەك لەو لایەنانە خوێندن بووە، کە شێوەیەکی کرداری کاریان کردووە وەک کردنەوەی سێ خولی پێگەیاندنی مامۆستایان(نەجار، ٢٠١٦، ل٨٤-٨٦؛ پەیامی ئەیلوول(گۆڤار)، ژ(٢)، زستانی٢٠٠٨، ل٥٥) بۆ ئەو قوتابیانەی چوونەتە ناو شۆڕش لە خوێندن دابڕا بوون (لوقمان تەها، ٢٠٢٦/٢/٦) ئەو هەنگاوەی شۆڕش بەهۆی جێبەجێکردنی سیاسەتی حکومەت، چونکە حکومەت مامۆستاکانی دەوروبەری شاری گواستەوە بۆ ناو شار تا فشار بخاتە سەر شۆڕش و بۆشایی لە قوتابخانەکان دروست بێت، بەڵام شۆڕش هەڵسا بەئەنجامدانی چەند هەنگاوێکی گرنگ تا ئەو بۆشاییە پڕبکاتەوە، یەکەم هەنگاوی دامەزراندنی دەزگای زانیاری بوو کە ڕاستەوخۆ بە مەکتەبی سیاسی بەسترابۆوە، لیژنەیەك پێکهات بۆ هەڵسوڕاندنی ئەو دەزگایە کە پێکهاتبوو لە (محەمەد ئیسماعیل بەڕێوەبەر، لەتیف نادر یاریدەری گشتی و محەمەد عەلی مستەفا پشکێنەر

Journal Of Babylon Center For Humanities Studies 2026 Volume :16 Issue : 8
(ISSN): 2227-2895 (Print) (E-ISSN):2313-0059 (Online)

بوون)، هەنگاوی دووەم هەڵسان بە کردنەوەی سێ خول چەندین کەسی ڕۆشنبیریان دانا بۆ ووتنەوەی وانەکان کە(مەحمود عوسمان، جەرجیس فەتحوڵلا، لەتیف نادر، محەمەد مستەفا، محەمەد ئیسماعیل وهاشم عەقراوی) بوون.

سێیەم هەنگاو پێنج پەروەردە لە ناوچە ئازادکراوەکان کرایەوە(پەیامی ئەیلوول(گۆڤار)، ژ(٢)، زستانی٢٠٠٨، ل٤١؛ پەیامی ئەیلوول(گۆڤار)، ژ٢، ل٧١)، وانەکانی خولەکە(چۆنیەتی بەڕێوەبردنی قوتابخانە، ڕێگای وانەوتنەوە، پەروەردە، زانستە کۆمەڵایەتیەکان، دەروونناسی، زانستی سیاسەت، مێژووی شۆڕشی گەلان، مێژووی کورد، مێژووی پارتی، زمانی کوردی و پەروەردەی تەندروستی...هتد) دەخوێندرا(پەیامی ئەیلوول(گۆڤار)، ژ(١)، پاییزی٢٠٠٧، ل٤٧) ژمارەیەك لە قوتابیان بەشداری ئەم خولەیان کرد وەك خلیل دەرگەڵەیی، ئازاد نەورۆز، شێرکۆ محەمەد قادر، دڵشاد غەفور کوردە ڕواندزی، قادر بەگ (پەیامی ئەیلوول(گۆڤار)، ژ(٢)، زستانی٢٠٠٨، ل٦٤؛ پەیامی ئەیلوول(گۆڤار)، ژ(٢٠)، مارت ٢٠١١، ل٧٣-٧٤؛ پەیامی ئەیلول (گۆڤار)، ژ(٢)، ٢٠٠٨، ل ل٦٣-٦٦)، فەرهاد محەمەد مستەفا و ئازاد نەورۆز خولەکەیان تەواو کرد و بوونە مامۆستای شۆڕش(فەرهاد محەمەد مستەفا، ٢٠٢٤/٩/٢٦؛ موسی محەمەد خدر، ٢٠٢٦/١/١٣) هەندێك پێشمەرگە بەشداری ئەم خولانەیان کردووە، بەڵام نەیانتوانی بەردەوام بن بەهۆی ئەرکی پێشمەرگایەتی(محەمەد حەسەن ڕەشید، ٢٠٢٥/٨/٢٦).

لە میانەی گرنگدانی حکومەتی عێراق بە سیستەمی پەروەردە بودجەیەکی زۆر بۆ پەرەپێدانی خوێندن تەرخانکرا، لە ساڵی١٩٥٩-١٩٦٠دا بودجەیەکی دە ملیۆن و نیو دیناری تەرخانکرا بۆ دروستکردنی بینای قوتابخانە لە عێراق(المعلم الجدید(مجلة)، الجزءان السادس و السابع، المجلد الثاني و العشرون، ص١٦؛ درویش، ب.س، ص٤٧٠) لە ڕواندزیش ژمارەیەك قوتابخانەی تێدا دروستکرا لەوانە قوتابخانەی زۆزك و بێشوکی تێکەڵاو[٦]، شایەنی ئاماژەیە لە ساڵی ١٩٥٩ لە ڕواندز بنکەی نەهێشتنی نەخوێندەواری کرایەوە ژمارەیەك مامۆستا خۆبەخشانە وانەیان دەووتەوە لەوانە(گولیزار محەمەد مستەفا مەزهەر، شوکریە حەمەدەئەمین و چەندانی دیکە) لە پاڵ وانەکان چەندین زانیاری دیکە ئاشنا دەکران وەك کێشەی خێزان و پەروەردەکردنی منداڵ و بەڕێوەبردنی ماڵ (شوکریە حەمەدەمین ڕواندزی، ٢٠٢٤/٨/١١؛ ڕۆناك حەسەن حاجی تاهیر، ٢٠٢٥/١٠/٢٦).

جێی ئاماژە پێکردنە بە پێی ئاماری ساڵی خوێندنی ١٩٦١-١٩٦٢ و ١٩٦٨-١٩٦٩ تێبینی دەکرێت لە ڕواندز ژمارەی قوتابخانەی سەرەتایی کەمی کردووە لە(٣١) بۆ (٢٦) قوتابخانە ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ ناسەقامگیری بارودۆخی سیاسی ناوچەکە، ژمارەی قوتابخانەکان لە ساڵانی١٩٦٣تا١٩٦٥ بەراورد بکرێت ژمارەیان جێگیر نییە، ساڵی خوێندنی١٩٦٣-١٩٦٤ ژمارەیان گەیشتە (١٠) قوتابخانە، بەهۆی هێرشی حەرەس قەومییەکان بۆ ناوچەکە، بەڵام لەساڵی ١٩٦٤-١٩٦٥ گەیشتە(٢٣) قوتابخانەی سەرەتایی، لەم ماوەیەدا دانووسان لە نێوان کورد و ڕژێم هەبوو و بۆ ماوەیەك شەڕ وەستا ئەمەش کاریگەری هەبوو، ژمارەیەك قوتابخانەی سەرەتایی دروستکرا و نۆژەنکرایەوە وەك قوتابخانەی ئاکۆیانی تێکەڵاو لەساڵی ١٩٦٥[٧] (ئینسکلۆپیای قوتابخانەکانی پارێزگای هەولێر، ٢٠٢٢، ل٢٢)، لە شەستەکان قوتابخانە لە کاولۆکان کرایەوە (جماعة من شباب اربیل، ب.س، ص٧٠-٧١)، کارگێڕی خۆجێیی بڕیاریدا قوتابخانەی ناوەندی لە ڕواندز بە تێچووی (٥٧,٥٠٠)دینار، قوتابخانە لە باپشتیان بە تێچووی (٩٠٠) دینار بکرێتەوە، قوتابخانەی کچان لە دیانا کە دوو ژوور بووە بە تێچووی(٣٢٠) دینار دروست بکات، لەگەڵ نۆژەنکردنەوەی ناوەندی ڕواندزی کۆن،

ڕاستکردنی گۆڕەپانی یاری لە قوتابخانەکانی ڕواندز بە تێچووی(٢٠)دینار(محضر اجتماع الجلسة الرابيعة لهيئة تخطيط لواء اربيل المنعقدة بتاريخ ١٩٦٥/٨/٢٦، المنهج الاستثماری السنوي٦٥-٦٦ فيما يخص الاعمال التى تنفذ من قبل مديرية المباني العامة، جدول اعمال الشمال المصدقة لسنة ٦٥-٦٦ على الفصل/٤٨الباب الرابع فى لواء اربيل)، دەبێت لە ماوەی ساڵێکدا جێبەجێ بکرێت (متصرفية لواء اربيل، هيئة التخطيط، منطقة مبانى اللواء، الموضوع/ مفردات المنهج الاستثمارى السنوى٩٦٥-٩٦٦، العدد/٦٨٤٣، ٢/٩/١٩٦٥) لە هەمان کاتدا و لە ساڵی ١٩٦٦ قوتابخانەکانی ناوچەی باڵك لەوانە (ڕەزان، گەڵاڵە، دەربەند، رايات، خەلان، حاجی ئۆمەران، دەرگەڵە و زینو) داوای نۆژەنکردنەوە و دابینکردنی پێداویستیەکانیان لە حکومەت کردووە(متصريفية اللواء، التحرير، الموضوع/ دراسة احتياجات منطقة، بالك)، دواتر حکومەت بڕیاریدا ئەو قوتابخانانەی کە داخرا بوون لە ناوچەی ئازادکراوەکان بکرێنەوە، ئەوەش لە نووسراوێکدا دەردەکەوێت کە بۆ قایمقامی ڕواندز ئاراستەکراوە تێیدا هاتووە ئەو قوتابخانانەی کە داخراون و باڵەخانەکانیان گونجاوە بۆ خوێندن، دەوام بکرێنەوە لەوانە(کانی ڕەش، ڕۆست، برادۆست، زینو، دەرگەڵە، حاجی ئۆمەران و بولی)(الجمهورية العراقية، متصرفية لواء اربيل، الادارة المحلية الذاتية، سرى و مستعجل، قائمقامية قضاء رواندوز، الموضوع/ استئناف الدراسة في المدارس المغلقة، العدد/١٣٧، ١٨/٩/١٩٦٦).

سەبارەت بە قوتابخانەی دواناوەندی لە ڕواندز لە ساڵانی١٩٦١تا١٩٦٦ یەك قوتابخانەی دواناوەندی تێکەڵاو هەبووە، ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ ناسەقامگیری سیاسی و هەڵگرساندنی شەڕی نێوان هێزی پێشمەرگە و حکومەتی عێراق، بەڵام لە ساڵانی خوێندنی١٩٦٦-١٩٦٧ قوتابخانەی ناوەندی ڕواندزی کچان کراوەتەوە، لە ساڵی ١٩٦٨-١٩٦٩ دوو قوتابخانەی دواناوەندی تێکەڵاو لە ڕواندز کراوەتەوە، ئەمەش بۆ هۆکاری سەقامگیری ناوچەکە دەگەڕێتەوە کە نەشەڕ نە ئاشتی بوو لەیەك لەلایەکی دیکەشەوە بۆ پێداویستی ناوچەکە دەگەڕێتەوە

ب. باسی سێیەم قۆناغی خوێندن لە نێوان ساڵانی ١٩٧٠-١٩٧٥.

جێگای ئاماژەیە لە ئەنجامی گفتۆگۆی سەرکردایەتی کورد و حکومەتی عێراق ڕێککەوتنامەی ١١ی ئاداری١٩٧٠مۆرکرا، ئەو ڕێککەوتنامە وەرچەرخانێکی گرنگ بوو لە هەموو بوارەکان بە تایبەتی لە پرۆسەی خوێندن و پەروەردە، چونکە یەکێك لە خاڵەکان زمانی کوردی لە تەك زمانی عەرەبیدا ببێتە زمانی فەرمی ناوچە کوردییەکان و خوێندن لە قوتابخانەکاندا، قوتابیانی زەرەرمەند لە باردۆخی شەڕ بگەڕینەوە بۆ خوێندن و کێشەکانیان چارەسەر بکرێت، کردنەوەی ژمارەیەکی زۆری قوتابخانە لە ناوچە کوردیەکان (الجمهورية العراقية، القرارات العامة لمجلس قيادة الثورة١٩٦٨-١٩٧٧، مجلد الاول، مطبعة: العاني، بغداد، ١٩٧٩، ص٥٩٤-٥٩٥؛ الحزب الديمقراطى الكوردستانى، النص الكامل لمشروع الحكم الذاتي، قدم بتاريخ٩/٣/١٩٧٣ الى الحكومة العراقية، منشورات الحزب الديمقراطى الكوردستانى- العراق، ص١) ئەم خاڵانە گرنگیەکی زۆری هەبوو لەسەر گەشەکردنی ڕەوشی خوێندن لە کوردستان بە گشتی و لە ناوچەی ڕواندز بە تایبەتی هەر وەك لەو خشتەی خوارەوە ئاماژەی پێدراوە.

خشتەی ژمارە(١-٢) ژمارەی قوتابیان و مامۆستایان و قوتابخانەکان ١٩٧٠-١٩٧٥ بەمشێوەیە بوون(الجمهورية العراقية، وزارة التربية، التقرير السنوي، الاحصاء التربوي ١٩٧٠-

١٩٧١، مطبعة العراق، بغداد، ب.س، ص ص٨٨،٣٦؛ الجمهورية العراقية، وزارة التربية، التقرير السنوي، الاحصاء التربوي١٩٧١-١٩٧٢، مطبعة العراق، بغداد، ب.س، ص ص٣٤، ٨٦؛ الجمهورية العراقية، وزارة التربية، التقرير السنوي، الاحصاء التربوي ١٩٧٢-١٩٧٣، مطبعة: دار الجاحظ، بغداد، ١٩٧٥، ص ص٣٩-١٠٣؛ الجمهورية العراقية، وزارة التربية، التقرير السنوي، الاحصاء التربوي١٩٧٤-١٩٧٥، مطبعة العاني، بغداد، ب.س، ص ص٩٤،٣٧)

ساڵی خوێندن	ژمارەی قوتابیان		ژمارەی مامۆستایان		ژمارەی قوتابخانە	
	سـ ەرەتایی	دوا ناوەندی	سـ ەرەتایی	دوا ناوەندی	سـ ەرەتایی	دوا ناوەندی
١٩٧ ١٩٧١-٠	٢ ٥١٧	٤٧ ٦	١ ٤٤	٢٢	٣ ١	٣
١٩٧ ١٩٧٢-١	٢ ٣٣٦	٤٢ ٧	١ ٥٩	٢٣	٢ ٨	٣
١٩٧ ١٩٧٣-٢	٢ ٥٧٢	٥٣ ٨	١ ٦٣	٢٧	٣ ٥	٣
١٩٧ ١٩٧٥-٤ [٨]	-	-	-	-	-	-

شیاوی باسە دوای ڕاگەیاندنی ڕێککەوتنامەی١١ی ئادار ژمارەی قوتابیانی سەرەتایی و دواناوەندی لە ڕواندز لە ساڵی١٩٧٠-١٩٧١ زیادیکردووە بە بەراورد لەگەڵ ساڵی خوێندنی ١٩٦٨- ١٩٦٩ (٣٣٧) قوتابی زیادیکردووە، وەك ئاماژە پێکراوە خوێندن بوو بە زمانی کوردی، جگە لە کردنەوەی بنکەی نەهێشتنی نەخوێندەواری لە ڕواندز، ڕۆڵی بینیووە لە زیادبوونی ژمارەی قوتابیان، بەڵام لە ساڵی خوێندنی ١٩٧١-١٩٧٢ڕێژەی قوتابیان کەمی کردەوە لە ڕواندز بەهۆی دابڕانی قەزای چۆمان لە ڕواندز، بەڵام بە شێوەیەکی گشتی لە هەموو عێراق ژمارەی قوتابیان زیادکردووە بە تایبەتی ناوچە کوردنشینەکان بەهۆی نەمانی شەڕ و بەرقەرار بوونی ئاشتی، جێگای ئاماژەیە لە ساڵی خوێندنی ١٩٧٢-١٩٧٣دا بە بەراورد لەگەڵ ساڵی١٩٧١-١٩٧٢دا (٢٣٦) قوتابی سەرەتایی زیادکردووە لە ڕواندز ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ نەمانی شەڕ و خۆشگوزەرانی خەڵك، ژمارەی قوتابیانی دواناوەندی لە ساڵانی خوێندنی١٩٧٠-١٩٧١ و ١٩٧٢-١٩٧٣دا (٦٢)قوتابی زیادیکردووە بەهۆی کردنەوەی ئامادەیی کچان لە ساڵی١٩٧٢ بە ناوی ئامادەی شەمامی کچان یەکەم بەڕێوەبەر نەسرین ئەحمەد صەفار بوو (ئینسکلۆپیدیای قوتابخانەکانی پارێزگای هەولێر، ٢٠٢٢، ل٩٧) قوتابیەکان لە ترسی بۆردومانی فرۆکەکانی حکومەت لە ئەشکەوت وانە و تاقیکردنەوەیان ئەنجام دەدا(عوسمان مستەفا سەعید، ٢٠٢٥/١١/٢٢)،

ئەگەر بەراوردی لەساڵانی خوێندنی١٩٧٠ تا ١٩٧٥ بکەین، دەبینین ژمارەی قوتابیان لە هەردوو قۆناغەکە لە نزمەوە بۆ بەرزی چووە، لە ساڵی١٩٧٠ژمارەی قوتابیانی هەردوو قۆناغی خوێندن گەیشتە(٢٩٩٣)، کەچی لە ساڵی١٩٧٥ژمارەیانی قوتابیان تۆمار نەکراوە ئەمەش بەهۆی هەڵگیرسانەوە شەڕ لە نێوان پێشمەرگە و حکومەتی عێراق لە ساڵی ١٩٧٤-١٩٧٥ بەهۆی تۆپبارانی ڕواندز زۆربەی خەڵك شارەکەیان چۆڵکرد و چوون بۆ ناوچە ئازادکراوەکان، بۆ ئەوەی خوێندیان لە دەست نەچێت، پرۆسەی خوێندن لە ناوچە ئازادکراوەکان بەردەوام بوو، لە ترسی بۆردومانی فرۆکەکانی حکومەت لە ئەشکەوت وانە و تاقیکردنەوەکانیان ئەنجام داوە یەك لەوانە (موسی محەمەد خدر) ئاماژەی پێکردووە لە ئەشکەوتی سەروچاوەی گەلی دۆلی ئاکۆیان خوێندویەتی و تاقیکردنەوەی کردووە(موسی محەمەد خدر، ٢٠٢٦/١/١٣) بەهۆی سەختی شەڕەکەوە ئاوارەی ئێران بوون، هەرچەندە قوتابیەکان لە ئۆردوگاکانی ئێران خوێندیان تەواو کرد، بەڵام کە گەرانەوە، ڕژێم خوێندنی ئەم ساڵەی هەژمار نەکرد و دووبارە تاقیکردنەوەیان کردەوە (ڕێبوار نوری سەعید، ٢٠٢٦/٢/١٠؛ لوقمان تەها، ٢٠٢٦/٢/٦).

سەبارەت بە ژمارەی مامۆستایان لە هەردوو قۆناغی خوێندن زیادکردووە لە نێوان ساڵانی خوێندنی١٩٧٠-١٩٧١ و ١٩٧٢-١٩٧٣دا، لە قۆناغی سەرەتایی(١٩)مامۆستا زیادکردەوە، لە قۆناغی دواناوەندی(٥) مامۆستا زیادیکردووە ئەمەش دەگەرێتەوە بۆ دامەزراندنی مامۆستا لەم ماوەیەدا وەك دامەزراندنی ئامینە خەیات و ڕۆناك حەسەن تاهیر لە ڕواندز(ڕۆناك حەسەن تاهیر، ٢٠٢٥/١٠/٢٦؛ ئامینە ئەسعەد خەیات، ٢٠٢٥/١٠/٢٣) جەمیلە ساڵح و رازیە رەمەزان (ڕەشاد ساڵح حەکیم، ٢٠٢٥/١١/٢٤) بەهۆی گەڕانەوەی هەندێك لە مامۆستایان بۆ ڕواندز و لەوانە ئازاد نەورۆز(پەیامی ئەیلول(گۆڤار)، ژ٢٠، ٢٠١١، ل٧٣-٧٤)، شێرکۆ محەمەد قادر(موسی محەمەد خدر، هەولێر، ٢٠٢٦/١/١٣)، خەلیل دەرگەڵەیی(پەیامی ئەیلول(گۆڤار)، ژ٢، ل٦٤)، شێرزاد سلێمان...هتد(لوقمان تەها، ٢٠٢٦/٢/٦).

شایانی باسە بە پێی خشتەکە ژمارەی مامۆستایانی سەرەتایی و دواناوەندی لە ساڵانی١٩٧٠تا١٩٧٥، لە ساڵی ١٩٧٠ ژمارەی مامۆستایان هەردوو قۆناغ (١٦٦) بوون، بەڵام لە ساڵی١٩٧٥ژمارەی مامۆستایان تۆمار نەکراوە، وەك لەسەرەوە ئاماژە پێکراوە بەهۆی شەڕەوە زۆربەی مامۆستایان پەیوەندیان بە شۆرش کردوە و لە ناوچە ئازادکراوەکان بە ئەرکی نیشتمانی و مامۆستایەتیان هەڵساون، تاکۆ پرۆسەی خوێندن پەکنەکەوێت و بەردەوام بێت لە مامۆستاکان (عوسمان مستەفا سەعید، شێرکۆ سەعید، ئەحمەد شیخە و ئەسعەد ساڵح سەرانەیی...)(عوسمان مستەفا سەعید، ٢٠٢٥/١١/٢٢)،

جێگای ئاماژەیە لە خشتەکە تێبینی دەکرێت ژمارەی قوتابخانە زیادیکردووە ئەمەش دەگەرێتەوە بۆ کردنەوەی و نۆژنکردنەوەی و قوتابخانەی نوێ، وەك لە ساڵی خوێندنی١٩٧٠-١٩٧١ و ساڵی ١٩٧٢-١٩٧٣ تێبینی دەکرێت ژمارەی قوتابخانەی سەرەتایی لە (٣١) قوتابخانە بۆتە(٣٥) قوتابخانە واتا چوار قوتابخانە دروستکراوە، ئەمەش دەگەرێتەوە بۆ نەمانی شەڕ سەقامگیری دۆخی سیاسی، لە نێوان ساڵانی١٩٧٠-١٩٧٢ ژمارەیەك قوتابخانە نۆژەنکرانەوە وەك قوتابخانەی بیشوك، دەرگەڵە و رایات، رەزیگریان و وەلزی و دیلزی کرانەوە، شیوەلۆك،

گەرەوانی خواروو، وەرتێ و فەقیان کرایەوە، لە خەلەکان بە تێچووی(٣٥٠٠)دینار کرانەوە (الاتروشي، ب.س، ص١٩٨-٢٠٧) قوتابخانەی سەرەتایی شەش پۆلی لە هەودیان و سرێشمە بە تێچووی(٣٨٥٠)دینار (هاودیانی، ٢٠١٢، ل٤٧؛ الاتروشي، ب.س، ص٤٥) وگەلی سەرەتایی شەش پۆلی لە ڕواندز و سیدەکان کەوتە بواری جێبەجێکردن، لە پاڵ ئەمانەدا خانوو بۆ مامۆستایان لە سیدەکان بەتێچووی (٢٠٠٠) دینار و لە خەلیفان بە تێچووی (٢٥٠٠)دینار دروست کران (الاتروشي، ب.س، ص٤٧-٤٩).

جێگای ئاماژەیە دوای ڕێکەوتننامەی ١١ی ئادار ژمارەیەك بنکەی نەخوێندەواری لە ڕواندز کرایەوە لەوانە لە قوتابخانەکانی(مژدەی سەرەتایی، کاولۆکان، کانییە قوڕ، بێخاڵ، پاشای گەورە...) ژمارەیەك مامۆستا وانەیان ووتەوە لەوانە(ئامینە ئەسعەد خەیات، رازیە ڕەمەزان، ڕەمزیە عەبدوڵلا...)(ئامینە ئەسعەد خەیات، ٢٠٢٥/١٠/٢٣)، تەنانەت لە گوندی فەقیان قوتابخانەی ئێواران کرایەوە مامۆستا مستەفا هەڵەبجەیی وانەی دەووتەوە، بەهۆی نەبوونی کارەبا شەوان لۆکس پێکراوە(موسی محەمەد خدر، ٢٠٢٦/١/١٤). لە گوندی گەرەوان مامۆستایان خۆبەخشانە قوتابخانەی ئێوارانیان بۆ گەورەکان کردەوە لەوانە (شێرزاد سلێمان بەگ، مەغدید حاجی و یوسف عەلی ئەحمەد شا...)(حازم سەید عومەر، ٢٠٢٦/٢/٩؛ مەغدید حاجی، ٢٠٢٦/٢/٩)، لە گوندی دەربەندی ڕایات عەبدولرەحمان تۆفیق عەلی و جەبار مەحمود خۆبەخشانە وانەیان لە قوتابخانەی ئێواران دەووتەوە (عەبدولرەحمان تۆفیق عەلی، ٢٠٢٦/٢/٩)، دوای دەستپێکردنەوەی شەڕی نێوان سەرکردایەتی کورد و حکومەت لە ساڵانی١٩٧٤-١٩٧٥ قوتابخانەکانی قەزای ڕواندز داخراون لەم ساڵەدا خوێندن لە ڕواندز نەکراوە، زۆربەی خەڵك ڕواندزیان چۆڵکرد بەهۆی بۆردومانی ناوچەکە لەلایەن ڕژێم ئاوارەی ئێران بوون(ڕێبوار نوری سەعید، ٢٠٢٦/٢/١٠؛ لوقمان تەها، ٢٠٢٦/٢/٦).

ئەنجام:

لە ئەنجامی شیکردنەوە و لێکۆڵینەوە ئەو توێژینەوە، توێژەر گەیشتۆتە ئەم ئەنجامانە.

١- بوونی ژمارەیەك قوتابخانەی ئایینی لە ڕواندز پێگەی ئەو شارەی بەرزکردۆتەوە، گرنگ بوو بۆ پێگەیاندنی مەلا و ڕۆشنبیرانی ڕواندز و ناوچەکانی دیکە.

٢- ڕووداوە سیاسیەکانی عێراق و کوردستان کاریگری لەسەر پرۆسەی خوێندنی هەموو کوردستان و ڕواندز هەبوو، وەك شۆڕشی ١٤ی تەمموز و شۆڕشی ئەیلول و کودەتای ١٩٦٣و کودەتای ١٩٦٨ و ڕاگەیاندنی ڕێککەوتنامەی ١١ی ئازاری١٩٧٠ و دەسپێکردنەوەی شەڕی نێوان پێشمەرگە و حکومەتی عێراق لە ساڵانی١٩٧٤-١٩٧٥دا.

٣- بەهۆی ئەم ڕووداوانە کە ئاماژەی پێکراوە پرۆسەی خوێندن لە هەڵکشان و داکشان بووە، بۆ نموونە لە دوای شۆڕشی ١٤ی تەمموز بۆ ماوەیەك کەشێکی ئازادی بەرقەرار بووە، خوێندن کراوە بە کوردی و بایەخ بە دروستکردنی قوتابخانە و دوو کۆنگرەی مامۆستایان بەستراوە، بەڵام بەهۆی هەڵگرساندنی شۆڕشی ئەیلول و کودەتای ساڵی ١٩٦٣ کاریگەری لە خوێندن کردووە، بەهۆی دوورخستنەوە و گرتنی مامۆستا و تەنانەت قوتابیش، بە بیانووی کارکردنیان لە ڕێکخستنە سیاسییەکان، جگە لەمە

ڕواندز و ناوچەکانی دەوروبەری بەردەوام شوێنی پێکدادانی پێشمەرگە و سوپای حکومەت بووە.

٤- پرۆسەی خوێندن لە کاتی ئاسایی و بەستنی ڕێککەوتنامە لە نێوان سەرکردایەتی کورد و حکومەت پەرەسەندنی بەخۆیەوە بینووە کە ژمارەی قوتابی و مامۆستا زیادیکردووە، جگە لەمانە کاریگەری لەسەر نەهێشتنی نەخوێندەواری هەبووە، چونکە ژمارەیەك بنکەی نەخوێندەواری لە ڕواندز کرایەوە، مامۆستایان بە ئەرکی خۆیان هەستاون، هەروەها ژمارەیەکیان بە خۆبەخشانە ئەم کارەیان کردووە.

پەراوێز

[1]. شۆرشی ١٤ی تەمموز بڕیاری کردنەوەی خولی پەروەردەیی دەرکرد بۆ مامۆستایانی ئایینی تاوەکو بیانکات بە مامۆستای قوتابخانە فەرمییەکان، چونکە کردنەوەی قوتابخانەی تازە پێویستی بە ژمارەیەکی زۆری مامۆستا هەبوو، بۆیە ئەم خولانە لە ساڵانی١٩٥٩-١٩٦٠دا لە شارەکانی بەغدا و مووسڵ و سلێمانی و کەرکوك دا کردەوە، هەر کەسێك لە تاقیکردنەوە دەرچووبایە بە بڕوانامەی پێنجی ئامادەیی بۆی هەژمار دەکرا: هۆشەنگ ساڵح نەجار، بزاڤی ڕۆشنبیری لە شاری هەولێر لە ساڵانی(١٩٥٨-١٩٧٥)دا لێکۆڵینەوەیەکی مێژووییە، چاپخانە ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١٦، ل٦٤.

[2]. بۆ زانیاری زیاتر دەربارەی بەشداربوونی کۆنگرەکە بڕوانە: هەتاو(گۆڤار)، ژ(١٦٢)، ساڵی٦، ١٥ ایلول١٩٥٩، ل١-٥؛ هەتاو(گۆڤار)، ژ(١٨٤)، ساڵ٧، ٣١اب ١٩٦٠، ل ل ٧،١٨،٢٤؛ وشیار حەمەد حاجی، یەکێتی مامۆستایانی کوردستان چەند لایەنێکی مێژووی سەرهەڵدان و تێکۆشان١٩٦٢-١٩٩٨، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ١٩٩٨، ل٢١-٢٦؛ صوت الاكراد، ع١٩، ٢٢ اب ١٩٦٠.

[3]. یەکێتی مامۆستایانی کوردستان(ی.م.ك) بیرۆکەی دامەزراندنی بۆ کۆنگرەی سێیەمی پ.د.ك لە ساڵی١٩٥٣ دەگەڕێتەوە، کەیەکێك لە ڕاسپاردەکانی دامەزراندنی ڕێکخراوە جەماوەری و پیشەییەکان بوو، بەڵام دەرفەت نەڕەخسا بۆ دامەزراندنی تا هەڵگرساندنی شۆڕشی ئەیلول: وشیار حەمەد حاجی، س.پ، ل٢٩-٣٠.

[4]. زۆر هەوڵدرا بۆ بە دەستهێنانی ئاماری پەروەردەیی ساڵی١٩٥٨-١٩٥٩، بەڵام لە شاری بەغداش بەردەست نەبوو، ئەوەی کە هەیە هی ساڵی١٩٦٠-١٩٦١ لەسەر ئاستی لیوایە، لەو ساڵەدا ژمارەی قوتابیانی لیوای هەولێر(٢٥٧٩٠) و ژمارەی مامۆستایان(١٢٣٧)مامۆستایە، ژمارەی قوتابخانەکان(٢٢٨)بووە، شیایەنی باسە هەر بۆیە ئاماژە بە ساڵی(١٩٦١-١٩٦٢)مان کردووە بە دەستپێك بۆ ئاماژە کردن بە ژمارەی قوتابی و مامۆستا و قوتابخانەکانی ڕواندز: الجمهورية العراقية، وزارة المعارف، التقرير السنوي الاحصاء التربوي١٩٦٠-١٩٦١، مطبعة العاني، بغداد، ب.س، ص ص ١٤-٣٢.

[5]. خانەی مامۆستایان: وەزارەتی مەعاریف عێراق بڕیاری کردنەوەی خانەی مامۆستایانی لە سەرجەم لیواکانی هەولێر بکاتەوە ، لە ساڵی ١٩٥٦لە هەولێر کرایەوە: الحكومة العراقية، وزارة المعارف، التقرير السنوي عن سير المعارف لسنة ١٩٥٥-١٩٥٦، بغداد، ص٥٢.

[6]. بۆ زانیاری دەربارەی ناوی بەڕێوەبەرەکان بڕوانە: ئینسکلۆپیدیای قوتابخانەکانی پارێزگای هەولێر، ئامادەکردنی، ئاری ئاغۆك، بەرگی یەکەم، بێ شوێنی چاپ، ٢٠٢٢، ل٢٠-٢٤.

[7]. بە دڵنیاییەوە ساڵی١٩٥٧ کراوەتەوە، بەڵام دواتر بە هۆی دۆخی شەڕ و ئاڵۆزیەکانی نێوان حکومەتەکانی عێراق و سەرکردایەتی سیاسی کورد داخراوە، بەڵام دووبارە لە ساڵی١٩٦٥کراوەتەوە بەڵگەش بۆ ئەوە قوتابخانەکە لەساڵی ١٩٥٩ خورشید ڕواندزی بەڕێوەبەر و مامۆستای قوتابخانەکە بووە، هەر خۆشی پرۆگرامی خوێندنی داناوە، قوتابیانی فێری سرودی کوردایەتی کردووە ژمارەیان ١٣-١٤ قوتابی بووە: هەتاو(گۆڤار)، ژ١١٠، ساڵی٤، ١٠تشرینی١٩٥٧/١، ل١٨؛ چاوپێکەوتن لەگەڵ خورشید ڕواندزی، ئاکۆیان، ٢٠٢٤/٩/٢٤.

[8]. به هۆی بارودۆخی شەڕەوە سەرژمێری پەروەردەیی لەم ناوچەیەدا ئەنجام نەدراوە : الجمهورية العراقية، وزارة التربية، التقرير السنوي، الاحصاء التربوي١٩٧٤-١٩٧٥، م.س، ص ص٣٧، ٩٤.

سەرچاوەکان.

١-بەڵگەنامەکان بڵاونەکراوەکان.

- الجمهورية العراقية، الامن العام، مديرية امن منطقة كركوك، القلم السرى، الى قيادة الفرقة الثانية، الموضوع/ معلومات، الرقم/١٣/٢٤، ١٩٦٣/١٢/٥.
- متصرفية لواء اربيل، قلم السر، الى مديرية التربية و التعليم للواء اربيل، الموضوع/ استئناف الدراسة في المدارس، العدد/٣٥١٨/١٠، ١٩٦٣/٩/٥.
- الجمهورية العراقية، مديرية التربية و التعليم للواء اربيل، الذاتية، رئاسة اللجنة العليا لادارة الامتحانات العامة، المومضوع/ عدم اشتراك طلاب في الامتحانات الوزارية للدراستين الاعداية و المتوسطة(الدور الاول)، العدد/س/٤٥٧، ١٩٦٣/٣/٦.
- منهج اجتماع مجلس ادارة اللواء في الساعة/١١صباحا من يوم الاربعاء المرافق ١٩٦٤/٨/١٦.
- الجمهورية العراقية، مديرية التربية و التعليم للواء اربيل، العدد/ ١٩٥٥٥، ١٩٦٣/١٢/٢٠؛
- الجمهورية العراقية، مديرية التربية و التعليم للواء اربيل الذاتية، مديرية الاستخبارات العسكرية لواء اربيل التحرير، الموضوع/ استفسار، العدد/ ٢١٧٥، ١٩٦٣/١٢/٢٤؛
- الجمهورية العراقية، وزارة الداخلية لواء اربيل، الى الحاكم العسكري العام للمنطقة الشمالية، الموضوع/ طلب فك يد معلم، الرقم/ ٥٤٩٩، ١٩٦٣/١٢/٣٠.
- مديرية التربية و التعليم للواء اربيل، أمر أدارى، الموضوع/ سحب يد معلمين، العدد/٨٩٠١، ١٩٦٣/٦/٢٣.
- محضر اجتماع الجلسة الرابيعة لهيئة تخطيط لواء اربيل المنعقدة بتاريخ١٩٦٥/٨/٢٦، المنهج الاستثمارى السنوي٦٥-٦٦ فيما يخص الاعمال التى تنفذ من قبل مديرية المباني العامة، جدول اعمال الشمال المصدقة لسنة ٦٥-٦٦على الفصل/٤٨الباب الرابع فى لواء اربيل.
- متصرفية لواء اربيل، هيئة التخطيط، منطقة مبانى اللواء، الموضوع/ مفردات المنهج الاستثمارى السنوى٩٦٥-٩٦٦، العدد/٦٨٤٣، ١٩٦٥/٩/٢،

- متصريفية اللواء، التحرير، الموضوع/ دراسة احتياجات منطقة، بالك.
- الجمهورية العراقية، متصرفية لواء اربيل، الادارة المحلية الذاتية، سرى و مستعجل، قائمقامية قضاء رواندوز، الموضوع/ استئناف الدراسة في المدارس المغلقة، العدد/١٣٧، ١٩٦٦/٩/١٨.
- لاسلكية، ع/١٠/٢٥٠/ ١٩٦٣/٨/١٨.

٢-بڵاوكراوه حكومييه كان.

- الجمهورية العراقية، القرارات العامة لمجلس قيادة الثورة١٩٦٨-١٩٧٧، مجلد الاول، مطبعة: العاني، بغداد، ١٩٧٩. الحزب الديمقراطى الكوردستانى، النص الكامل لمشروع الحكم الذاتي، قدم بتاريخ١٩٧٣/٣/٩ الى الحكومة العراقية، منشورات الحزب الديمقراطى الكوردستانى- العراق.
- الجمهورية العراقية، وزارة التربية و التعليم، التقرير السنوي الاحصاء التربوي ١٩٦١-١٩٦٢، مطبعة العاني، بغداد، ب.س.
- الجمهورية العراقية، وزارة التربية و التعليم، التقرير السنوي الاحصاء التربوي١٩٦٧-١٩٦٨، ب.س.
- الجمهورية العراقية، وزارة التربية و التعليم، التقرير السنوي الاحصاء التربوي١٩٦٨-١٩٦٩، مطبعة العراق، بغداد، ١٩٧١.
- الجمهورية العراقية، وزارة التربية، التقرير السنوي الاحصاء التربوي١٩٦٢-١٩٦٣، مطبعة دار الجمهورية، بغداد.
- الجمهورية العراقية، وزارة التربية، التقرير السنوي الاحصاء التربوي١٩٦٣-١٩٦٤، مطبعة الحكومة، بغداد، ب.س، ١٩٦٧.
- الجمهورية العراقية، وزارة التربية، التقرير السنوي الاحصاء التربوي١٩٦٤-١٩٦٥، وزراة التربية، بغداد، ب.س،
- الجمهورية العراقية، وزارة التربية، التقرير السنوي الاحصاء التربوي١٩٦٥-١٩٦٦، مطبعة الحكومة، بغداد، ١٩٦٩،
- الجمهورية العراقية، وزارة التربية، التقرير السنوي الاحصاء التربوي١٩٦٦-١٩٦٧، مطبعة الحكومة، بغداد، ١٩٧٠،
- الجمهورية العراقية، وزارة التربية، التقرير السنوي، الاحصاء التربوي١٩٧٠-١٩٧١، مطبعة العراق، بغداد، ب.س،

- الجمهورية العراقية، وزارة التربية، التقرير السنوي، الاحصاء التربوي١٩٧١-١٩٧٢، مطبعة العراق، بغداد، ب.س،
- الجمهورية العراقية، وزارة التربية، التقرير السنوي، الاحصاء التربوي ١٩٧٢-١٩٧٣، مطبعة: دار الجاحظ، بغداد، ١٩٧٥،
- الجمهورية العراقية، وزارة التربية، التقرير السنوي، الاحصاء التربوي١٩٧٤-١٩٧٥، مطبعة العاني، بغداد، ب.س،
- الجمهورية العراقية، وزارة المعارف، التقرير السنوي الاحصاء التربوي ١٩٦٠-١٩٦١، مطبعة العاني، بغداد، ب.س.
- الحكومة العراقية، وزارة المعارف، التقرير السنوي عن سير المعارف لسنة ١٩٥٥-١٩٥٦، بغداد.
- وزارة المعارف، التقرير السنوي عن سير المعارف لسنة ١٩٥٥-١٩٥٦، بغداد، ص٥٢.

-گۆڤارەكان.

ا. بە زمانی كوردی.

- بۆ پێشەوا، ژ٢، ساڵی١، ١٩٧٣.
- بۆ پێشەوە(گۆڤار)، ژ٢، ساڵی١، ١٩٧٣.
- حەیدەر تەجانی، ژیاننامەی دوو مامۆستای شۆڕشی مەزنی ئەیلوول، پەیامی ئەیلوول(گۆڤار)، ژ٢٠، مارت ٢٠١١.
- خدر ئەحمەد بامرنی، بیرەوەری، پەیامی ئەیلوول(گۆڤار)، ژ٢، زستانی٢٠٠٨.
- سنور صباح صدیق، رسول محمد رسول، بارودۆخی سیاسیی ڕواندز لە نێوان ساڵانی١٩٥٨-١٩٦٣، توێژەر(گۆڤار)، ژ٧، ٢٠٢٥/١/٤.
- شێركۆ عەزیز ئەمین، ئەو بیرەوەریانەی كە لە یادەم ناچێت، پەیامی ئەیلوول(گۆڤار)، ژ١، پاییزی ٢٠٠٧.
- ع.دیبەگەیی، مامۆستایانی شۆڕشی ئەیلوول مشتێ بیرەوەری، پەیامی ئەیلوول(گۆڤار)، ژ٢، زستانی ٢٠٠٨.
- ع.دیبەگەیی، مامۆستایانی شۆڕشی ئەیلوول و مشتێ بیرەوەری، پەیامی ئەیلوول(گۆڤار)، ژ١، پاییزی ٢٠٠٧،.
- عەبدولواحید دیبەگەیی، مامۆستایانی شۆڕشی ئەیلوول كێن؟، ژ١، پاییزی٢٠٠٧.

- گیو موکریانی، مدیریەتی معاریفی کوردستان، گۆڤار(هەتاو) ژ١٥٣، سالی٥، ١٥ نیسان/ ١٩٥٩.
- محەمەد عەلی مستەفا، بەشی زانیاری، پەیامی ئەیلوول(گۆڤار)، ژ٢، زستانی٢٠٠٨.
- موسی عبدالصمد، پێشکەوتنی پەروەردە و فێرکردن لە ناوچەی ئوتۆنۆمی لەساڵانی١٩٧٤-١٩٨٠دا، کۆری زانیاری عێراق، دەستەی کوردی، بەرگی هەشتەم، ١٩٨١.
- هاوار مورتکەیی، ڕۆڵی مامۆستایانی شۆرش لە بەردەوامبوونی پرۆسەی خوێندن لە شۆرش و پێشمەرگایەتی، پەیامی ئەیلوول(گۆڤار)، ژ١، پایزی٢٠٠٧.
- هەتاو(گۆڤار)، ژ١١٠، ساڵی٤، ١٠ی تشرینی یەکەمی١٩٥٧؛ ژ١٦٢، ساڵی٦، ١٥ ایلول ١٩٥٩؛ ژ١٨٤، ساڵ٧، ٣١؛ اب ١٩٦٠.
- هەڵگورد رواندزی، شۆڕشی مەزنی ئەیلوول وەچەرخانێك بوو لە مێژووی نەتەوەکەماندا، پەیامی ئەیلوول (گۆڤار)، ژ٥، ئەیلوول٢٠٠٨.
- ی.م.ك. لقی هەولێر، دەنگ و باسی یەکێتی، بۆ پێشەوە(گۆڤار)، ژ١، سالی١، ١٩٧٣.
- ئاسۆی پەروەردە(گۆڤار)، ئەنوەر عەلی عەبدولرەزاق(چاوپێکەوتن)، ژ٣١، ئاياری٢٠٠٣.
- ئامادەکردنی نوسینگەی سۆرانی، مامۆستایانی شۆڕشی مەزنی ئەیلوول، حاجی کەریم سەرانەیی مرۆڤ کاتێك کە لە (مەلا مستەفا) نزیك دەبووەوە زیاتر گەورەیی و ئیرادەی بەهێزی ئەو ڕابەرە مەزنەی بۆ دەردەکەوێت، پەیامی ئەیلوول(گۆڤار)، ژ٢٠، مارت ٢٠١١.

ب.بە زمانی عەرەبی.

- فيصل السامر، الثورة و التعليم، المعلم الجديد(مجلة)، الجزءان السادس و السابع، المجلد الثاني و العشرون، حزيران-تموز١٩٥٩.

٤-ڕۆژنامەکان.

ا. بەزمانی کوردی

- فریاد رەواندزی، مەلا ئەسعەد خەیلانی و شۆڕشی بیست، کوردستانی نوێ، ژ٢٠، ساڵی یەکەم، ١٩٩٢/٢/١٧.
- صوت الاكراد، ١٩ع، ٢٢ اب١٩٦٠.

٥- یاداشتەکان.

- زرار سلێمان بەگ دەرگەڵەیی، بیرەوەریەکانم لە ساڵانی١٩٤٣-١٩٤٧دا، چاپخانە: رەهەند، سلێمانی، ٢٠٠٢.
- قادر مەلا ئەحمەد دەرگەڵەیی، بیرەوەرییەکانم، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هولێر، ٢٠١٨.

٦-كتێب.
ا. به زمانی کوردی.

- ئیبراهیم ئەحمەد باڵەکی، مێژووی باڵەکیان لە کۆنەوە تا ئەمڕۆ، خانەی چاپ و بڵاوکردنەوەی سۆران،٢٠١٢، ل٢٩.
- ئینسکلۆپیدیای قوتابخانەکانی پارێزگای هەولێر، ئامادەکردنی، ئاری ئاغۆك، بەرگی یەکەم، بێ شوێنی چاپ، ٢٠٢٢.
- جەمال نەبەز، کوردستان و شۆڕشەکەی،کۆی بەرهەم(٣)،وەرگێران: کوردۆ، چاپی سێیەم، چاپخانە: کوردستان، هەولێر، ٢٠٠٧.
- چالاك میرانی، ڕواندز.. قەڵای خەبات و کوردایەتیچاپخانەی دیلان، سلێمانی، ٢٠٠٥.
- حەمە کەریم هەورامی، مێژووی پەروەردە و خوێندن لە حوجرەکانی کوردستان، بەرگی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری، هەولێر، ٢٠٠٨.
- صالح محمد صالح، رواندز مێژوو و بیرەوەریەکان، چاپخانەی کۆمەڵگای فەرهەنگی ئەحمەدی خانی، سۆران، ٢٠١٨.
- صالح محمد صالح، کەسایەتیەکانی شاری ڕواندز، بەرگی یەکەم، چاپخانەی کۆمەڵگای فەرهەنگی ئەحمەدی خانی، سۆران،٢٠٢٢.
- فازڵ هاودیانی، هاودیان چەند لێکۆڵینەوەیەکی مەیدانی لەسەر کەلتوور و مێژوو و کۆمەڵایەتی گوندی هاودیان، چاپخانەی ڕۆشنبیری هەولێر، ٢٠١٢.
- فتح اللە گەرەویی، شاری ڕەواندز و دۆڵی ئاکۆ و گەرەوان، بەرگی یەکەم و دووەم، چاپخانە: شەهاب، هەولێر،٢٠٠٨.
- قادر مەلا ئەحمەد دەرگەڵەیی، بیرەوەرییەکانم، چاپخانە: ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١٨.
- ممدوح مزوری، بنەماڵانی بە ناووبانگی ڕواندز، چاپی دووەم، چاپخانەی جوندیان، هەولێر، ٢٠٠٩.
- مەغدید حاجی، مامۆستا تێکۆشەرەکانی کوردستان، بەرگی یەکەم، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠٢٤.
- مەلا محەمەد عەلیاوەیی، ژیانی فەقییاتی لە کوردستاندا لە سەدەی ١٣و ١٤ی کۆچیدا، سلێمانی، ٢٠٠٣.
- هۆشەنگ ساڵح نەجاڕ، بزاڤی ڕۆشنبیری لە شاری هەولێر لە ساڵانی(١٩٥٨-١٩٧٥)دا لێکۆڵینەوەیەکی مێژووییە، چاپخانە ڕۆژهەلات، هەولێر، ٢٠١٦.
- هۆشەنگ ساڵح نەجاڕ، ڕەوشی ڕۆشنبیری و هونەریی لە ڕەواندز(١٩٢٣-١٩٧٠)دا، چاپخانەی هەولێر، ٢٠٢٠.
- وشیار حەمەد حاجی، یەکێتی مامۆستایانی کوردستان چەند لایەنێکی مێژووی سەرهەڵدان و تێکۆشان١٩٦٢-١٩٩٨، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ١٩٩٨.

ب. بە زمانی عەرەبی.

مجلة مركز بابل للدراسات الإنسانية ٢٠٢٦ المجلد ١٦/ العدد ٨

- ابراهيم محمود المدرس، دليل مقررات مجليس التربية المجموعة الثانية للسنوات من١٩٦٠لغاية١٩٦٤، مطبعة وزارة التربية، بغداد، بدون سنة طبع.
- أربيل فى أربعة أعوام١٩٦٤/١٩٦٥/١٩٦٦/١٩٦٧، بحوث عن الآنجازات و المشاريع الحكومية التى تمت اوتحت الانشاء فى أربيل، جمعها و نظمها، جماعة من الشباب أربيل، بدون سنة طبع.
- زبير بلال اسماعيل، علماء و مدارس فى اربيل، مطبعة: الزهراء الحديثة، موصل، ١٩٨٤.
- عبدالوهاب الاتروشي، اربيل في ظلال اذار التاريخي، مطبعة: الغري، بدون السنة طبع.
- محمود فهمي درويش و اخرون، دليل الجمهورية العراقية لسنة ١٩٦٠، مطبعة: التمدن، بغداد، بدون سنة طبع.

٧-چاوپێکەوتنەکان.

خورشيد رواندزى، ئاکۆيان، ٢٠٢٤/٩/٢٤.
فەرهاد محەمەد مستەفا، رواندز، ٢٠٢٤/٩/٢٦.
شوکريە حەمەدەمين رواندزى، هەولێر، ٢٠٢٤/٨/١١.
محەمەد حەسەن ڕەشيد، ٢٦-٨-٢٠٢٥.
ئامينە ئەسعەد خەيات، هەولێر، ٢٠٢٥/١٠/٢٣.
ڕۆناك حەسەن حاجى تاهير، هەولێر، ٢٠٢٥/١٠/٢٣.
سەردار حوسێن تاهير، هەولێر، ٢٠٢٥/١٠/٢٨.
عوسمان مستەفا سەعيد، ڕواندز، ٢٠٢٥/١١/٢٢.
ڕەشاد ساڵح حەکيم، ڕواندز، ٢٠٢٥/١١/٢٤.
ڕێبوار نورى سەعيد، هەولێر، ٢٠٢٦/٢/١٠.
ڕزگار عەبدولقادر عەبدوڵلا، هەولێر، ٢٠٢٥/١٢/٢١.
موسى محەمەد خدر، هەولێر، ٢٠٢٦/١/١٣.
جەودەت بيلال خدر، هەولێر، ٢٠٢٦/٥/١٤.
پەروين محەمەد ڕەسوڵ، هەولێر، ٢٠٢٦/٥/١٧.
ئەحمەد کەريم ئەحمەد، هەولێر، ٢٠٢٦/٥/١٩.
حازم سەيدا عومەر، هەولێر، ٢٠٢٦/٢/٩.
عەبدولرەحمان تۆفيق عەلى، هەولێر،٢٠٢٦/٢/٩.
مەغديد حاجى، هەولێر، ٢٠٢٦/٢/٩.

٨. پەيوەندى تەلەفۆنى.

- عەبدوڵلا حەبيب، سويد، ٢٠٢٤/٨/١٣.
- ڕەشاد سەبرى، کەنەدا، ٢٠٢٥/٨/٨.
- نزار خەيلانى، ئەلمانيا، ٢٠٢٥/٩/٢٠.
- لوقمان تەها، ئەلمانيا، ٢٠٢٦/٢/٦؛

Sources.

.١Unpublished documents.

- Iraqi Republic ,General Security, Kirkuk Regional Security Directorate, Secret Pen, to the Second Division Command, Subject/Information, No. 24/13, 5/12/1
- Erbil Brigade Expenditure, Gold Pen, to the Erbil Brigade Education and Training Directorate ,Subject: Appeal of Study in Schools, No. 10/3518, 5/9/1
- Iraqi Republic ,Erbil Brigade Education and Training Directorate, Private, Chairman of the Higher Committee for Public Examinations, Subject / Non-Participation of Students in Ministerial Examinations For Preparatory and Intermediate Studies)First Round), No. S/457, 6/3/1
- Meeting at ١١ am on Wednesday 16/8/1
- Iraqi Republic ,Erbil Brigade Education and Training Directorate, No. 19555, 20/12/1963;
- Iraqi Republic ,Education and Training Directorate of Erbil Personal Brigade, Military Intelligence Directorate of Erbil Tahrir Brigade, Subject/ Interview, No. 2175;١٩٦٣/١٢/٢٤ ,
- Iraqi Republic ,Ministry of Interior, Erbil Brigade, to the Military Governor General of the Northern Region, Subject: Request for the hand of a teacher, No. 5499, 30/12/1
- Erbil Brigade Education Directorate, Administrative Order, Subject/ Teachers' Handbook, No١/٦/٢٣ ,٨٩٠١ .
- Presentation of the Fourth Meeting of the Planning Committee of the Erbil Brigade held on ,١٩٦٥/٨/٢٦ Yearly Investment Curriculum 65-6 Public Buildings, Certified North Works Schedule for Year 65-66 on Chapter/48 Chapter Four in Erbil Brigade.
- Erbil Brigade Executive, Planning Board, Brigade Building Area, Subject/ Individuals of the Annual Investment Curriculum 965-966, No./6843, 2/9/1965,
- Brigade Administration, Editorial, Subject/ Local Needs Study,

Balk.

- Iraqi Republic ,Erbil Brigade Administration, Autonomous Local Administration, Secret and Urgent, Rwanduz District Governor's Office, Subject/ Appeal 18/9/1966.
- Lasilkia ,A/10/250/18/8/1

-٢**Government publications**.

- Iraqi Republic ,General Resolutions of the Revolutionary Leadership Council 1968-1977, Volume ,١ Al-Ani Printing House, Baghdad, 1979. Kurdistan Democratic Party, Full Text of the Project Self-determination, 9/3/1973 to the Iraqi government , publications of the Kurdistan Democratic Party-Iraq.
- Iraqi Republic ,Ministry of Education, Annual Report of Educational Statistics 1961-1962 ,Al-Ani Printing House, Baghdad, B.S.
- Iraqi Republic ,Ministry of Education, Annual Report of Educational Statistics 1967-1968, B.S.
- Iraqi Republic ,Ministry of Education, Annual Report on Educational Statistics 1968-1969, Iraq Printing House, Baghdad,
- Iraqi Republic ,Ministry of Education, Annual Report of Educational Statistics 1962-1963, Dar Al-Jumhuriyah Printing House, Baghdad.
- Iraqi Republic ,Ministry of Education, Annual Report of Educational Statistics 1963-1964 ,Government Printing House, Baghdad, BC,
- Iraqi Republic ,Ministry of Education, Annual Report of Educational Statistics 1964-1965 ,Ministry of Education, Baghdad, BC,
- Iraqi Republic ,Ministry of Education, Annual Report of Educational Statistics 1965-1966 ,Government Printing House, Baghdad, 1969,
- Iraqi Republic ,Ministry of Education, Annual Report of

Educational Statistics 1966-1967 ,Government Printing House, Baghdad, 1970,

- Iraqi Republic ,Ministry of Education, Annual Report, Educational Statistics 1970-1971, Iraq Printing House, Baghdad, BC,
- Iraqi Republic ,Ministry of Education, Annual Report, Educational Statistics 1971-1972, Iraq Printing House, Baghdad, BC,
- Iraqi Republic ,Ministry of Education, Annual Report, Educational Statistics 1972-1973 ,Printing House: Dar Al-Jahz, Baghdad, 1975,
- Iraqi Republic ,Ministry of Education, Annual Report, Educational Statistics 1974-1975, Al-Ani Printing House, Baghdad, BC,
- Iraqi Republic ,Ministry of Education, Annual Report of Educational Statistics 1960-1961 ,Al-Ani Printing House, Baghdad, B.S.
- Iraqi Government, Ministry of Education, Annual Report on the State of Education ,١٩٥٦-١٩٥٥ Baghdad.
- Ministry of Knowledge, Annual Report on the State of Knowledge for 1955-1956, Baghdad, p.

-Magazines.
a. in Kurdish.

- Bo Peshawar, No. 2, Year 1,
- Bo Peshwa) Magazine), No. 2, Year 1,
- Haider Tajani ,Biography of Two Teachers of the Great September Revolution, September Message) Magazine), No. 20, March
- Khadr Ahmad Bamrni, Memoir, Payami Aylool (Magazine), No. 2, Winter
- Snur Sabah Siddiq, Rasul Mohammed Rasul, Political Situation in Ruandz between 1958-1963 ,Researcher (Magazine), No. 7, 4/1/2
- Sherko Aziz Amin, The Memories That I Will Never Forget, September Message (Magazine), No ,١ .Autumn 2007.
- A. Dibageyi ,Teachers of the September Revolution Fist of

Memories, September Message) Magazine), No. 2, Winter 2008.

- A. Dibageyi ,Teachers of the September Revolution and a Fist of Memories, September Message) Magazine), No. 1, Autumn 2007.,
- Abdulwahid Dibageyi, Who are the teachers of the September Revolution ,?No. 1, Autumn
- Giu Mukriani ,Kurdistan Education Directorate, Magazine (Hataw) No. 153, Year 5, April 15,
- Mohammed Ali Mustafa ,Information Department , September Message (Magazine), No. 2, Winter
- Musa Abdulsamad, Progress of Education in the Autonomous Region in 1974-1980, Iraqi Information Forum, Kurdish Board, Vol.
- Hawar Murtkaei ,The Role of Revolutionary Teachers in Continuing the Education Process in the Revolution and Peshmerga, Payami Aylool (Magazine), No. 1, Autumn 2007.
- Hataw) Magazine), No. 110, Year 4, October 10, 1957 ; No. 162, Year 6, September 1959 ; No. 184, Year7, 31 ;August 1960.
- Halgurd Rwandzi, The Great September Revolution was a Turning Point in the History of Our Nation, September Message (Magazine), No. 5, September 2008.
- Y.M.K. Erbil Branch, Deng u Basi PUK, Bo Peshwa (Magazine), No. 1, Year 1,
- Asoy Parwarda) Magazine), Anwar Ali Abdulrazaq (Interview), No. 31, May
- Prepared by Sorani Office, Teachers of the Great September Revolution, Haji Karim Saranayi When one approaches Mullah Mustafa, one sees the greatness and strong will of this great leader , September Message (Magazine), No. 20, March 2011.

B. In Arabic.

- The teacher Al-Jadeed (Magazine , (التعليم، and يصل السامر، الثورة June - July العشرون، and السابع, المجلد الثاني and الجزءالسادس

-٤Newspapers.
a. in Kurdish
- Faryad Rawandzi, Mullah Asad Khaylani and the Twentieth Revolution, Kurdistan New, No ,٢٠ .Year 1, 17/2/1992.
- Voice of the Kurds, A19, 22 August

-٥Memoranda.
- Zrar Sulaiman Beg Dargalayi, Memories in 1943-1947, Rahand Printing House, Sulaimani,
- Qadir Mullah Ahmad Dargalayi, Birwarikanm, Rojhelat Printing House, Huler,

-٦Books.
a. in Kurdish.
- Ibrahim Ahmad Balaki, History of Balakian from ancient times to today ,Soran Chapter and Publishing House, 2012, p.
- Encyclopedia of Schools of Erbil Province, prepared by Ari Agok, Volume 1, no place of publication,
- Jamal Nabaz ,Kurdistan and its Revolution, Koy Barham (3), Translation: Kurdo, Third Edition, Printing House: Kurdistan, Erbil,
- Chalak Mirani ,Ruandz.. Qalay Khabat u KurdayatDilan Printing House, Sulaimani, 2005.
- Hama Karim Hawrami, History of Education in Kurdistan Classrooms, Volume 1, Ministry of Culture Printing House, Erbil, 2008.
- Saleh Mohammed Saleh, Rwandz History and Memories, Ahmad Khani Cultural Society Printing House, Soran,
- Saleh Mohammed Saleh, Personalities of Ruandz, Volume 1, Ahmad Khani Cultural Society Printing House, Soran,
- Fazel Hawdiani ,Hawdian Field Research on Culture, History and Society of Hawdian Village ,Erbil Cultural Printing House,
- Fathullah Garawi, Rawandz City ,Ako Valley and Garawan , Volumes 1 and 2, Shahab Printing House, Erbil,
- Qadir Mullah Ahmad Dargalayi, Birwarikanm, Rojhelat Printing House, Erbil,
- Mamdouh Mazuri ,Famous Families of Ruandz, 2nd Edition, Jundian Printing House, Erbil, 2009.
- Maghdid Haji ,Kurdistan Tekosherkani Mamoste, Volume 1, Rojhelat Printing House, Erbil,

- Mullah Mohammed Aliaway, Life of Jurisprudence in Kurdistan in the 13th and 14th Centuries of Hijra, Sulaimani, 2003.
- Hoshang Salih Najjar, Cultural Movement in Erbil in the Years (1958-1975), a Historical Study, Rojhelat Printing House, Erbil,
- Hoshang Salih Najjar, Rawshi Roshnbiri u Hunerii la Rawandz (1923-1970), Erbil Printing House,
- Wishyar Hamad Haji, Kurdistan Teachers Union , ١٩٩٨-١٩٦٢ , Ministry of Education Printing House, Erbil, 1998.

b. in Arabic.

- Ibrahim Mahmoud al-Modarris, Proceedings of the Second Group of Educational Council for the years 1960 to 1964, Ministry of Education Printing House, Baghdad, without a printing year.
- Erbil in the Four Years 1964/1965/1966/1967, in search of achievements and government projects that ended under the writing in Erbil, its collection and organization, a group of youth Erbil, without a year of publication.
- Zubair Bilal Ismail, Scholars and Schools in Erbil, Al-Zahra Al-Haditha Publishing House ,Mosul,
- Abdul Wahab al-Atroshi, Erbil in the shadows of historical evidence ,printed by: Al-Ghari, without the Sunnah printing .
- Mahmoud Fahmi Darwish and Akhron, Dalil al-Jumhuriyah al-Iraqiyya 1960, Publishing House :Al-Tamdan, Baghdad, without a year of publication.
-

-٧Interviews.

Khurshid Ruandzi, Akoyan, 24/9/2
Farhad Mohammed Mustafa, Ruandz, 26/9/2
Shukriya Hamademin Ruandzi, Erbil٢/٨/١١ ,
Mohammed Hassan Rashid, 26-8-2
Amina Asad Khayat, Erbil, 23/10/2
Ronak Hassan Haji Tahir, Erbil, 23/10/2
Sardar Hussein Tahir, Erbil ,28/10/2
Osman Mustafa Saeed, Ruandz, 22/11/2
Rashad Salih Hakim, Ruandz, 24/11/2
Rebwar Nuri Saeed ,Erbil٢/٢/١٠ ,
Rzgar Abdulqadir Abdullah, Erbil, 21/12/2

Musa Mohammed Khadr, Erbil, 13/1/2
Judet Bilal Khadr, Erbil, 14/5/2
Parwin Mohammed Rasul, Erbil, 17/5/2
Ahmad Karim Ahmad, Erbil, 19/5/2
Hazim Saida Omar, Erbil, 9/2/2
Abdulrahman Tofiq Ali, Erbil, 9/2/2
Maghdid Haji, Erbil, 9/2/2

.٨Telephone calls.

- Abdullah Habib ,Sweden, 13/8/2
- Rashad Sabri ,Canada, 8/8/2
- Nizar Khaylani ,Germany, 20/9/2
- Luqman Taha ,Germany, 6/2/2026;